

DYREKCJA GENERALNA DS. PRZEDSIĘBIORSTW I PRZEMYSŁU

MINI-PRZEDSIĘBIORSTWA W SZKOLNICTWIE ŚREDNIM

PROJEKT DOTYCZĄCY PROCEDURY BEST:
SPRAWOZDANIE KOŃCOWE GRUPY EKSPERTÓW

KOMISJA EUROPEJSKA
DYREKCJA GENERALNA DS. PRZEDSIĘBIORSTW I PRZEMYSŁU
Promowanie konkurencyjności MŚP
Przedsiębiorczość

**PROJEKT DOTYCZĄCY PROCEDURY BEST:
„MINI-PRZEDSIĘBIORSTWA W SZKOLNICTWIE ŚREDNIM”**

SPRAWOZDANIE KOŃCOWE GRUPY EKSPERTÓW

Wersja ostateczna

Wrzesień 2005 r.

Klauzula prawna

Niniejszy projekt został zrealizowany przez Komisję Europejską i ekspertów z dziedziny kształcenia na rzecz przedsiębiorczości, wyznaczonych przez władze krajowe w ramach Wieloletniego Programu na rzecz Przedsiębiorstw i Przedsiębiorczości (2001-2005 r.) koordynowanego przez Dyрекcję Generalną ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu Komisji Europejskiej.

Mimo iż prace prowadzone były pod przewodnictwem urzędników Komisji, poglądy wyrażone w niniejszym dokumencie nie muszą odzwierciedlać opinii Komisji Europejskiej.

Powielanie jest dozwolone pod warunkiem wskazania źródła.

Szczegółowe informacje:

Komisja Europejska

Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu

Jednostka E.1: Przedsiębiorczość

Faks: +32-2-29.66 27 8

E-mail: Entr-entrepreneurship@cec.eu.int

http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/support_measures/index.htm

Informacje o pozostałych projektach:

Informacje o pozostałych projektach realizowanych wspólnie przez Komisję Europejską i administracje krajowe, dotyczących zagadnień promowania przedsiębiorczości, można znaleźć na podanej poniżej stronie internetowej:

<http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/index.htm>

Spis treści:

CZŁONKOWIE GRUPY EKSPERTÓW	5
STRESZCZENIE.....	7
1. WSTĘP.....	12
1.1. Geneza.....	12
1.2. Cele i metodologia	13
1.3. Definicja przedsiębiorstwa uczniowskiego.....	14
2. PROGRAMY	16
2.1 Podstawowe cechy programów przedsiębiorczości uczniowskiej.....	16
2.2. Jakie umiejętności pozwalają nabyć takie programy?	18
2.3 Wykaz programów	20
2.4 Warunki sukcesu i wskaźniki najlepszych praktyk.....	20
3. NIEKTÓRE PRZYKŁADY DOBRZYCH PRAKTYK.....	22
4. AKTUALNA REALIZACJA PROGRAMÓW: UPOWSZECHNIANIE, GŁÓWNE PRZESZKODY, EWALUACJA.....	30
4.1 Przedsiębiorstwa uczniowskie na różnych poziomach kształcenia.....	30
4.2. Przeszkody i czynniki ryzyka.....	32
4.3. Dane ilościowe dotyczące realizacji programów	34
4.4. Ewaluacja i wpływ	38
5. PRZYKŁADY SUKCESÓW ODNIESIONYCH PRZEZ UCZNIÓW	43
6. WARUNKI RAMOWE, WSPARCIE I ROLA POLITYKI PUBLICZNEJ	46
6.1. Źródła finansowania i wsparcie ze strony sektora prywatnego.....	46
6.2. Warunki ramowe i wsparcie ze strony sektora publicznego	47
6.3. Status prawny i administracja przedsiębiorstw uczniowskich	51
7. WNIOSKI	55

7.1. Główne ustalenia	56
7.2. Perspektywy na przyszłość.....	58
8. ZALECENIA.....	60

ZAŁĄCZNIK:

Lista programów przedsiębiorczości uczniowskiej w szkolnictwie średnim w ramach niniejszego projektu zgodnych z przyjętą definicją (rok szkolny 2003/2004)	64
--	----

CZŁONKOWIE GRUPY EKSPERTÓW

Kraj	Imię i nazwisko	Organizacja	Kontakt
Belgia	Sandrine De Crom	Administratie Economie (directoraat-general)	sandrine.decrom@ewbl.vlaanderen.be
	Bernard Surlemont	Fondation pour la Recherche et l'Enseignement de l'Esprit d'entreprendre	b.surlemont@freefondation.be
Republika Czeska	Miroslav Kadlec	Krajowy Instytut Kształcenia Technicznego i Zawodowego	kadlec@nuov.cz
	Lukas Hula	Krajowy Instytut Kształcenia Technicznego i Zawodowego	hula@nuov.cz
Dania	Mette Lise Rogne	Ministerstwo Oświaty	mette.lise.rogne@uvm.dk
Niemcy	Marion Hühtermann M.A.	Projekt Junior / Institut der Deutschen Wirtschaft Köln	huechtermann@iwkoeln.de
Estonia	Epp Vodja	Junior Achievement Fund	epp@ja.ee
Grecja	Kostas Katsogiannos	Specjalny Urząd ds. Programu Działań w Zakresie Oświaty (<i>Special Authority Unit for the Operational Programme in Education</i>)	katsogi@epeaek.gr
Hiszpania	Rosario Sánchez Núñez-Arenas	Ministerio de Educación y Ciencia	rosario.sanchezn@educ.mec.es
Francja	Christiane Moravie	Ministère de la Jeunesse, de l'Education Nationale et de la Recherche	christiane.moravie@education.gouv.fr
	Jacques Mary	Ministère de l'économie, des finances et de l'industrie	jacques.mary@decas.finances.gouv.fr
Irlandia	Fiona Kindlon	Second Level Support Service	fionakindlon@slss.ie
Włochy	Miriam Cresta	Junior Achievement Italia	miriam.cresta@junioritalia.org
Łotwa	Antra Slava	Centralny Bank Łotwy (Latvijas Banka)	antra.slava@bank.lv
Litwa	Eugenijus Savicius	Junior Achievement Lithuania	jalith@lja.lt
Luksemburg	Gilbert Engel	Ministère de l'Education Nationale, de la Formation Professionnelle et du Sport	engel@men.lu
Węgry	Dora Darazs	Węgierska Fundacja Young Enterprise	darazsdora@eletpalya.hu

Niderlandy	Henk Vink	Mini-Ondernemingen Nederland	vink@vno-ncw.nl
Austria	Andrea Gintensterfer	Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur	andrea.gintensterfer@bmbwk.gv.at
Polska	Marcin Kulikowski	Szkoła Główna Handlowa w Warszawie	mkulik@sggw.waw.pl
Rumunia	Gabriel Toader	Krajowa Agencja ds. MŚP i Spółdzielni (NASMEC)	gabrieltoader@mimmc.ro
Słowacja	Nadežda Redlich – Michalská	Ministerstvo Ošwiaty	nadja@education.gov.sk
Finlandia	Antti Markkanen	Ministerstvo Ošwiaty	Antti.Markkanen@minedu.fi
Szwecja	Annika Järemo	NUTEK, Szwedzka Agencja Rozwoju Gospodarczego i Regionalnego	annika.jaremo@nutek.se
Zjednoczone Królestwo	Patrick Shipp	Przedsiębiorczość i związki między szkolnictwem i biznesem	patrick.shipp@dfes.gsi.gov.uk
Norwegia	John Christian Christiansen	Norweska Rada Ošwiaty	jcc@ls.no

Pozostali członkowie grupy ekspertów:

EUROPEN	SUZANA TEMKOV	EUROPEN e.V.	Temkov@europen.info
JA-YE Europe	Caroline Jenner	Junior Achievement-Young Enterprise Europe <i>asbl</i>	Caroline@ja-ye.org
JADE	Monika Oswald	JADE Europejska Konfederacja Junior Enterprises	monika.oswald@jadenet.org
	Dilek Ayhan	JADE Europejska Konfederacja Junior Enterprises	dilek.ayhan@gmail.com
Komisja Europejska	Simone Baldassarri	Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu	simone.baldassarri@cec.eu.int

STRESZCZENIE

Aby osiągnąć cele odnowionej **Strategii Lizbońskiej**, Europa musi położyć główny nacisk na wiedzę i innowacje. Istotną częścią tego zadania jest promowanie **kultury przedsiębiorczości**, poczynając od młodzieży i edukacji szkolnej.

Przedsiębiorczość to główne źródło **innowacji, konkurencyjności i wzrostu**. Umiejętności w zakresie przedsiębiorczości są niezbędne w przypadku samozatrudnienia, mają jednak również znaczenie dla pracowników wszelkich rozmiarów przedsiębiorstw. Rada Europejska na szczycie w **Lizbonie** w 2000 r. zaliczyła przedsiębiorczość do jednej z „nowych podstawowych” umiejętności, uważanych za niezbędne do tego, aby każdy mógł żyć i pracować w społeczeństwie opartym na wiedzy.

Poprzednie wspólne projekty Komisji i ekspertów wyznaczonych przez rządy krajowe zwracały szczególną uwagę na działania, w ramach których **uczniowie prowadzą mini-przedsiębiorstwo** w szkole. Uznano je za skuteczną metodę upowszechnienia ducha przedsiębiorczości, gdyż jej podstawą jest uczenie się poprzez bezpośrednie doświadczenie tego, na czym polega przedsiębiorczość.

Celem **mini-przedsiębiorstw prowadzonych przez uczniów** jest rozwijanie **prawdziwej działalności gospodarczej** na małą skalę lub realistyczna **symulacja** działalności prawdziwych przedsiębiorstw. Chociaż tego typu przedsiębiorstwa uczniowskie funkcjonują w chronionym środowisku i dla celów pedagogicznych, często wytwarzają i sprzedają **prawdziwe produkty lub usługi**. Dlatego też omawiane badanie objęło zarówno przedsiębiorstwa uczniowskie sprzedające swe produkty za pieniądze, jak i przedsiębiorstwa wirtualne, fikcyjne lub treningowe, pod warunkiem, że symulacja była wystarczająco realistyczna i spełniono określone kryteria.

Przedsiębiorstwo uczniowskie definiuje się jako narzędzie pedagogiczne oparte na **doświadczeniu praktycznym** obejmującym prowadzenie kompletnego projektu przedsiębiorstwa oraz na **interakcji** ze środowiskiem zewnętrznym.

Działalność taka pozwala uczniom na nabywanie **podstawowych umiejętności biznesowych**, a także na rozwój **cech osobowych** oraz **umiejętności transwersalnych**, których posiadanie staje się coraz bardziej niezbędne do tego, aby każdy mógł żyć i pracować w społeczeństwie opartym na wiedzy. Angażując się w działalność mini-przedsiębiorstw uczniowie wykazują się **kreatywnością**. Działania te rozbudzają entuzjazm, zwiększają **pewność siebie** i uczą **pracy zespołowej**, dzięki czemu uczniowie stają się w większym stopniu gotowi do przyjmowania **odpowiedzialności** i podejmowania **inicjatywy**.

Grupa ekspertów określiła główne czynniki mające wpływ na skuteczność programów przedsiębiorczości uczniowskiej i osiągnięcie sukcesu w ich wdrożeniu. **Najlepsza praktyka** kładzie nacisk na aspekty takie, jak praca zespołowa oraz swoboda uczniów w rozwijaniu własnych pomysłów. Elementami kluczowymi dla powodzenia programów przedsiębiorczości uczniowskiej są również tworzenie powiązań ze światem biznesu i lokalną społecznością oraz dostępność **mentorów i doradców ze świata biznesu**.

Uczniowie uczestniczący w programach mini-przedsiębiorczości nadal stanowią mniejszość. W roku szkolnym 2003/2004 w większości krajów odsetek uczniów szkół średnich zaangażowanych w takie programy szacowano na mniej niż 1% ogółu, a jedynie w 5 krajach

na więcej niż 2%. Jednakże w **UE-25 i Norwegii uczestniczy w nich co roku co najmniej 200 tys. uczniów szkół średnich**. Dostępne dane na temat struktury uczestnictwa według **płci** wskazują na wyraźną równowagę między zaangażowaniem chłopców i dziewcząt. Co do liczby szkół oferujących takie programy, w większości państw **zaangażowane szkoły średnie** stanowią **mniej niż 15%** ogółu: odsetek ten powinien być zdecydowanie wyższy.

Coraz większe powodzenie programów przedsiębiorczości uczniowskiej wynika z:

- silnych **związków z prawdziwymi przedsiębiorstwami** i ze społecznością lokalną oraz zaangażowania sektora prywatnego;
- **elastyczności i możliwości dostosowania** takich programów do różnych typów kształcenia oraz do różnych sytuacji w zależności od lokalizacji;
- **entuzjazmu i motywacji** wykazywanych przez uczniów (nawet tych, którym brak motywacji w odniesieniu do bardziej tradycyjnych przedmiotów);
- potencjału w zakresie **kreatywności, inicjatywy i innowacji**, jaki działania takie są w stanie wyzwolić w młodych ludziach.

Programy te mogą być realizowane na **wszystkich poziomach kształcenia**, w **każdym typie szkoły**: zarówno w szkolnictwie średnim ogólnym, jak i zawodowym. Jednakże w niemal wszystkich państwach zdecydowana większość uczniów uczestniczy w tego typu działaniach w trakcie edukacji **średniej drugiego stopnia**. Programy przedsiębiorczości uczniowskiej wdrażane są zarówno jako część programu nauczania i w ramach **normalnych godzin zajęć**, jak również w trakcie **zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych**.

Często uzupełnieniem zajęć szkolnych są **dodatkowe prace**, a uczniowie poświęcają część wolnego czasu na organizację swojej działalności gospodarczej (rozwój produktu, kontakty z dostawcami i klientami, sprzedaż itd.). Działania te w bardzo dużym stopniu opierają się na entuzjazmie i dobrej woli uczniów i nauczycieli.

Ponieważ wykorzystywane są zwykle podstawowe **narzędzia ewaluacji**, takie jak gromadzenie opinii uczniów i nauczycieli, zachodzi potrzeba dalszego rozwoju możliwości szkół i mini-przedsiębiorstw w zakresie oceny i **ewaluacji** programów, w których biorą udział.

W Europie dotychczas **nie przeprowadzono wystarczających badań** na temat wpływu uczestnictwa w programach mini-przedsiębiorczości na późniejszą karierę uczniów. Dostępne w ograniczonym stopniu dane **potwierdzają jednak skuteczność** takich programów w rzeczywistym promowaniu wśród młodzieży ducha przedsiębiorczości. Przykładowo przeprowadzona w Norwegii ankieta wykazała, że około 20% respondentów w wieku od 25 do 34 lat, mających za sobą udział w jednym z takich programów, założyło własne przedsiębiorstwa. Programy wydają się mieć również korzystny wpływ na zapewnienie **równych szans** przedstawicielom obu płci.

Jedynie w kilku państwach programy przedsiębiorczości uczniowskiej są oficjalnie uznawane i zalecane jako opcja w ramach **krajowego programu nauczania**, przy czym coraz częściej dotyczy to raczej szkolnictwa zawodowego niż ogólnego.

Zasadniczo we wszystkich państwach **szkoły cieszą się wystarczającą autonomią i swobodą**, pozwalającą im na wdrażanie programów mini-przedsiębiorczości w ramach zajęć programowych lub ponadprogramowych. Przeszkodą jest **niechęć szkół i nauczycieli** do angażowania się w przypadku, gdy programy nie są wspierane, uznawane lub zalecane przez

władze oświatowe. Włączenie programów przedsiębiorczości uczniowskiej jako **opcji do programów nauczania** obowiązujących na poziomie krajowym lub regionalnym ma korzystny wpływ na ich rozpowszechnianie i powodzenie, między innymi dzięki zwiększeniu motywacji nauczycieli.

Zajęcia takie wymagają od nauczycieli nie tylko specjalnej wiedzy, ale także zmiany metod nauczania. Niezbędne są specjalistyczne szkolenia. Często potrzebna jest pewna ilość **dodatkowego czasu** oraz **pracy** pozaszkolnej, zwłaszcza w przypadku mini-przedsiębiorstw oferujących rzeczywiste produkty lub usługi. Dodatkowa praca nauczycieli po godzinach pracy szkolnej często nie jest ani dostrzegana, ani nagradzana, co zniechęca nauczycieli do angażowania się w takie działania.

W większości przypadków programy przedsiębiorczości uczniowskiej są **inicjowane i organizowane przez podmioty zewnętrzne** (np. organizacje pozarządowe), a nie przez sam system oświaty, mimo iż może on otrzymać poważne wsparcie ze strony sektora publicznego. Z tego względu, a także dlatego, iż programy te niekiedy prowadzone są poza zakresem szkolnych programów nauczania, zasadniczym problemem, jaki je dotyka jest **niedobór środków finansowych**.

Działania opierają się na **silnym zaangażowaniu sektora prywatnego**, przyjmującym formę finansowania i wkładów rzeczowych.

W większości państw programy przedsiębiorczości uczniowskiej otrzymują pewne **wsparcie ze strony organów państwowych** (finansowe lub w innej formie). W niektórych państwach **środki finansowe** na organizację takich programów pochodzą głównie z sektora publicznego. Jednakże stopień wsparcia publicznego często postrzegany jest jako niewystarczający dla zapewnienia trwałej i wyrazistej obecności metod przedsiębiorczości uczniowskiej w systemach oświaty. Ponadto w wielu przypadkach wsparcie nie ma charakteru systematycznego, lecz jest przydzielane poszczególnym projektom, co nie sprzyja długoterminowemu planowaniu.

Pozostałe formy wsparcia to: oficjalne **uznanie i akceptacja** przez władze oświatowe, włączenie jako zalecanej opcji do **programów nauczania obowiązujących** na poziomie krajowym (lub regionalnym), regularna **współpraca** z podmiotami promującymi te działania (takimi jak organizacje pozarządowe) oraz aktywna **promocja** wśród nauczycieli i szkół.

W kilku państwach władze publiczne nawiązały zorganizowaną **współpracę z organizacjami pozarządowymi** odpowiedzialnymi za tworzenie programów przedsiębiorczości uczniowskiej. Ponadto aktywna **promocja** wśród nauczycieli i szkół prowadzona przez władze publiczne może odegrać bardzo istotną rolę w rozpowszechnianiu takich programów. W niektórych przypadkach ministerstwo oświaty wysyła dyrektorom szkół zaproszenia i materiały informacyjne w celu zachęcenia ich do uczestnictwa. Jednakże w większości państw działania promocyjne mają charakter jedynie sporadyczny lub nie są wystarczająco intensywne i systematyczne.

W części państw organizacja programów przedsiębiorczości uczniowskiej napotyka na poważne trudności praktyczne wynikające z braku jasnych **ram prawnych i administracyjnych** (na przykład w odniesieniu do opodatkowania mini-przedsiębiorstw lub możliwości prowadzenia przez uczniów współpracy z prawdziwymi przedsiębiorstwami). W innych przypadkach ustanowiono konkretne **ramy regulacyjne** dla działalności

przedsiębiorstw uczniowskich lub zawarte zostały **umowy** między organizacjami zajmującymi się promocją a władzami skarbowymi.

Pamiętając o skuteczności pozostałych narzędzi pedagogicznych można stwierdzić, że **programy takie stanowią istotną opcję w ramach każdej strategii promowania aktywnych postaw i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości**, gdyż u ich podstaw leży uczenie się poprzez praktykę.

Ponadto programy te mogą stanowić istotny instrument w ramach **polityki rozwoju regionalnego**. Szczególnie w regionach mniej rozwiniętych lub bardziej odizolowanych tego rodzaju działania mogą mieć pozytywne skutki w zakresie zwiększania liczby absolwentów szkół pozostających na danym obszarze, gdyż prowadzą do budowania bezpośrednich więzi z lokalną społecznością.

Obecnie **głównymi przeszkodami** dla dalszego upowszechnienia programów są: niewystarczające uznanie, brak widocznej roli w programach nauczania, brak motywacji i właściwych szkoleń dla nauczycieli, niewystarczająca promocja w szkołach ze strony władz publicznych, niewystarczające środki finansowe dla umożliwienia długoterminowego planowania i trwałości.

Należy zintensyfikować upowszechnianie przedsiębiorczości uczniowskiej i zwiększać zaangażowanie w tego rodzaju programy, co **pozwoli zainteresowanym uczniom uzyskać dostęp** do nich.

Proponuje się zbiór **zaleceń** dotyczących wszystkich zainteresowanych podmiotów – dotyczą one najskuteczniejszych sposobów wdrażania tych metod, zwiększania ich obecności w systemach oświaty oraz podejmowania ich realizacji przez szkoły i uczniów.

W odniesieniu do **władz publicznych** zalecenia te obejmują:

- rozwój **ogólnej strategii** nauczania przedsiębiorczości w szkołach. W ramach tej strategii należy położyć nacisk na programy przedsiębiorczości uczniowskiej jako na jedną z ważnych opcji w obowiązujących programach nauczania;
- ustanowienie regularnej **współpracy** między różnymi ministerstwami, stowarzyszeniami przedsiębiorców, organizacjami pozarządowymi, instytucjami oświatowymi, władzami samorządowymi, w celu dalszego promowania działań opartych na metodach przedsiębiorczości uczniowskiej;
- współpracę, szczególnie z tymi **organizacjami** (jak organizacje pozarządowe), które na dużą skalę upowszechniają takie programy i włączenie ich w krajowe plany nauczania przedsiębiorczości;
- **zatwierdzenie** oraz **aktywną promocję** przedsiębiorczości uczniowskiej w szkołach, wśród dyrektorów szkół oraz nauczycieli;
- zapewnienie **usunięcia barier prawnych i administracyjnych** utrudniających tworzenie i wdrażanie mini-przedsiębiorstw.

Zachęca się szkoły do angażowania się w tego typu programy, gdyż większość umiejętności nabywanych poprzez uczestnictwo w przedsiębiorstwach uczniowskich ma **wymiar wielokierunkowy**, obejmujący umiejętności transwersalne, a także podstawowe umiejętności biznesowe. Praca w przedsiębiorstwie uczniowskim umożliwia realizację celów i założeń

innych przedmiotów, a więc posiada wartość dodaną w odniesieniu do wszystkich przedmiotów.

Stowarzyszenia przedsiębiorców i przedsiębiorstwa zachęca się do angażowania się we wspomniane programy w ramach ich strategii społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Ich wsparcie może mieć formę finansową lub rzeczową (w tym zapewnienie mini-przedsiębiorstwom doradców i mentorów). Korzyścią dla przedsiębiorstw byłaby możliwość zatrudnienia młodych ludzi o wysokiej motywacji i z bezpośrednim doświadczeniem w zakresie działania przedsiębiorstwa, dysponujących zbiorem umiejętności związanych z kreatywnością, przedsiębiorczością i innowacyjnością.

Skuteczniejsza promocja takich programów będzie możliwa tylko wtedy, gdy zorganizowana zostanie **współpraca** między różnymi wydziałami administracji publicznej, władzami samorządowymi, stowarzyszeniami przedsiębiorców, organizacjami pozarządowymi i szkołami.

1. Wstęp

1.1. Geneza

Przedsiębiorczość uważana jest za istotne źródło innowacji, konkurencyjności i wzrostu. Europa potrzebuje większej **kultury przedsiębiorczości**. W następstwie konkluzji ze szczytu Rady Europejskiej w Lizbonie w 2000 r., w których zdefiniowano przedsiębiorczość jako nową podstawową umiejętność, która powinna być przedmiotem kształcenia ustawicznego, promowanie postaw przedsiębiorczych i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości w naszych społeczeństwach poprzez kształcenie na wszystkich poziomach stało się jednym z głównych punktów agendy politycznej UE. Rolę szkół i uczelni w promowaniu ducha przedsiębiorczości u młodych ludzi oraz w umożliwianiu im nabywania odpowiednich umiejętności podkreśla między innymi Europejska Karta Małych Przedsiębiorstw¹ i komunikat w sprawie planu działania „Europejski program na rzecz przedsiębiorczości”².

Jednakże nauka prowadzenia przedsiębiorstwa to tylko jeden z aspektów całego zagadnienia. Przedsiębiorczość powinna być rozumiana w szerszym znaczeniu. Umiejętności i postawy z zakresu przedsiębiorczości przynoszą społeczeństwu korzyści wykraczające nawet poza ich zastosowanie do działalności gospodarczej, ponieważ przyczyniają się również do rozwoju osobowego. Zasadniczo nauczanie przedsiębiorczości obejmować będzie rozwój **cech osobowych** takich, jak: **kreatywność, podejmowanie inicjatywy, odpowiedzialność**, będących ogólnie przydatnymi w życiu i wszystkich rodzajach działalności zawodowej.

W 2002 r. **sprawozdanie**³ koordynowane przez Komisję w ramach projektu dotyczącego *procedury Best* „Edukacja i szkolenia na rzecz przedsiębiorczości” **wykazało**, że pomimo licznych związanych z przedsiębiorczością działań prowadzonych obecnie na wszystkich poziomach kształcenia, wiele z nich nie jest ani włączonych do programu nauczania, ani nie mieści się w żadnych spójnych ramach, oraz że z tego powodu większość uczniów nie ma jeszcze możliwości uczestnictwa w kursach i programach z zakresu przedsiębiorczości.

W tym kontekście eksperci krajowi zaproponowali konkretną **definicję edukacji na rzecz przedsiębiorczości** oraz jej zastosowanie jako punktu odniesienia na poziomie europejskim. Definicja ta odnosi się do różnych poziomów kształcenia i wyjaśnia, jakie cele byłyby typowo realizowane na każdym etapie ścieżki edukacyjnej. Osiągnięto szeroki konsensus dotyczący znaczenia, jakie ma uwzględnienie dwóch wzajemnie uzupełniających się elementów:

- szerszej koncepcji **edukacji na rzecz rozwoju postaw i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości**, obejmującej rozwój określonych cech osobowych i nie skupiającej się bezpośrednio na stworzeniu nowego przedsiębiorstwa; oraz
- węższej koncepcji **szkolenia w zakresie zakładania i prowadzenia przedsiębiorstwa**.

Projekt dotyczący *procedury Best* położył także nacisk na **prowadzenie mini-przedsiębiorstw przez uczniów** w szkole jako na szczególnie skuteczną metodę promowania nastawienia przedsiębiorczego.

---

¹ http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/charter/index.htm

² Plan działania: *Europejski program na rzecz przedsiębiorczości*, Komisja Europejska, COM (2004) 70 wersja ostateczna, 11.02.2004.

³ Projekt Najlepszej procedury „Kształcenie i szkolenia na rzecz przedsiębiorczości”. Sprawozdanie końcowe grupy ekspertów, listopad 2002 r.

W związku z tym dalsze projekty⁴ skupiały się przede wszystkim na szkolnictwie podstawowym i średnim w celu określenia **środków politycznych** i **strategii** umożliwiających postęp w tej dziedzinie. Z wniosków wynika, że programy oparte na **przedsiębiorczości uczniowskiej** powinny być uznawane i wspierane przez władze oświatowe i lepiej integrowane z programami nauczania.

Ponadto w lutym 2004 r. przyjęto **Plan Działania w Dziedzinie Przedsiębiorczości**⁵. Plan działania sugeruje zastosowanie środków horyzontalnych umożliwiających Komisji i Państwom Członkowskim stworzenie ram wspierających politykę w zakresie przedsiębiorczości i skupia się na pięciu strategicznych dziedzinach programowych, z których jedna to „Rozbudzanie ducha przedsiębiorczości”. Niniejsze sprawozdanie przygotowano w ramach kluczowego działania nr 1 określonego we wspomnianym planie działania.

W nauczaniu przedsiębiorczości teorię musi równoważyć silny element „**uczenia się w praktyce**”: najlepszym sposobem nauczania się, czym jest przedsiębiorczość, jest zrobienie czegoś mającego związek z przedsiębiorczością w praktyce.

Bardzo skuteczne pod względem rozwijania postaw i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości, zwłaszcza na poziomie szkolnictwa średniego, są programy, w ramach których uczniowie tworzą i prowadzą **mini-przedsiębiorstwa** w szkołach. Zadaniem **przedsiębiorstw uczniowskich** jest rozwijanie w małej skali prawdziwej działalności gospodarczej lub realistyczne odtworzenie działalności prawdziwych przedsiębiorstw. Chociaż funkcjonują w chronionym środowisku i dla celów pedagogicznych, takie przedsiębiorstwa uczniowskie często wytwarzają i sprzedają prawdziwe produkty lub usługi. Poprzez uczestnictwo w takich programach uczniowie uczą się, jak pracować w zespole, doskonalić swoje umiejętności komunikacyjne, rozwijają entuzjazm i pewność siebie, są bardziej skłonni do przyjmowania odpowiedzialności i podejmowania inicjatywy.

W szeregu państw europejskich wkład tych programów w promowanie ducha przedsiębiorczości w szkołach jest już znaczny. Jednakże zajęcia takie powinny być w większym stopniu zintegrowane z systemami oświaty i szerzej udostępnione. Poza tym należy poddać szerszej ocenie ich ostateczny wpływ na uczniów i, ogólnie, na społeczeństwo.

1.2. Cele i metodologia

Niniejszy projekt europejski zrealizowano w ramach Planu Działania w Dziedzinie Przedsiębiorczości, kluczowe działanie nr 1 „Wzmacnianie przedsiębiorczego nastawienia poprzez edukację szkolną”, przy wykorzystaniu zagadnień „*procedury Best*”.

„Procedurę Best” ustanowiono (po uzyskaniu mandatu Rady w Lizbonie) w celu promowania wymiany najlepszych praktyk, a także zapewnienia synergii między uruchomionymi już procesami zmierzającymi w tym kierunku. Wspólną cechą projektów w ramach procedury Best jest analiza zagadnień będących przedmiotem zainteresowania Komisji i administracji krajowych w celu lepszego zrozumienia tych zagadnień i podejmowanych wysiłków oraz określenia najlepszych praktyk.

---

⁴ Osiągnięcie postępów w promowaniu postaw i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości poprzez edukację podstawową i średnią. Sprawozdanie końcowe grupy ekspertów, marzec 2004 r.

⁵ Plan działania: *Europejski program na rzecz przedsiębiorczości*, Komisja Europejska, COM (2004) 70 wersja ostateczna, 11.02.2004.

Głównym celem całego procesu jest promowanie zmiany politycznej w Państwach Członkowskich oraz w innych uczestniczących państwach, a jedną z zasadniczych cech tej metodologii jest wspólna realizacja projektów przez Komisję i przez odpowiednie administracje państwowe.

Niniejszy projekt opracowano na podstawie wniosków z projektu „*procedury Best*” dotyczącego edukacji i szkoleń na rzecz przedsiębiorczości i działań podjętych w jego następstwie. Analizuje on dokładnie metodologię odgrywającą istotną rolę w szerzeniu ducha przedsiębiorczości wśród młodych ludzi.

Główne cele tego **działania** to:

- sporządzenie wykazu różnych metod i organizatorów programów;
- przedstawienie konkretnych przykładów programów przedsiębiorczości uczniowskiej i pokazanie, jak można z powodzeniem wdrażać takie programy;
- wskazanie warunków osiągnięcia sukcesu oraz potencjalnych przeszkód i trudności;
- zwrócenie uwagi na dobre praktyki w zakresie promowania takich działań (np. wsparcie ze strony administracji krajowej lub lokalnej);
- gromadzenie informacji w celu oceny stopnia przenikania przedsiębiorstw uczniowskich do szkolnictwa średniego (np. liczba zaangażowanych szkół i uczniów);
- proponowanie strategii i właściwych środków politycznych dla rozszerzenia zastosowania programów.

Działanie to umożliwiło ustalenie różnych programów w całej Europie, a także ich ewentualnych mocnych i słabych stron. Podniesienie świadomości na temat takich metod powinno być kolejnym istotnym skutkiem niniejszego sprawozdania. W tym sensie, w gronie głównych beneficjentów projektu znajdują się szkoły i ministerstwa (gospodarki/przemysłu i oświaty). Działanie powinno wywrzeć silne oddziaływanie na polityki i procesy decyzyjne na różnych poziomach, mające wpływ na szkoły średnie.

Działanie było otwarte dla Państw Członkowskich UE, państw kandydujących oraz państw EFTA/EOG. Oprócz 21 Państw Członkowskich UE w działaniu postanowiły wziąć udział również Rumunia, Turcja i Norwegia.

Dla celów realizacji niniejszego projektu powołano **grupę ekspertów**. O wyznaczenie ekspertów poproszono rząd każdego z państw. Do udziału zaproszono też przedstawicieli głównych międzynarodowych sieci zajmujących się promującą tego typu programów (*pełna lista ekspertów znajduje się na początku niniejszego dokumentu*).

Do zadań tej grupy należało: zgromadzenie niezbędnej wiedzy fachowej, dostarczenie informacji i danych o działających programach oraz zapewnienie współpracy i aktywnego zaangażowania w projekt administracji krajowych uczestniczących państw.

Ekspertów poproszono o przedstawienie zarówno informacji jakościowych (wskazanie różnych organizatorów i programów, przykłady dobrych praktyk itd.), jak i ilościowych (np. liczba szkół i uczniów uczestniczących w takich programach).

1.3. Definicja przedsiębiorstwa uczniowskiego

Przedmiotem badania były metody oparte na **doświadczeniu praktycznym i interakcji**. Badanie objęło zarówno przedsiębiorstwa uczniowskie sprzedające prawdziwe produkty lub usługi, jak i przedsiębiorstwa wirtualne lub treningowe, pod warunkiem, że symulacja była wystarczająco realistyczna i spełniono określone kryteria. Programy ograniczające się do zastosowań wirtualnych (np. symulacje komputerowe), które nie promują pracy zespołowej i interakcji, zarówno w środowisku szkolnym, jak i poza nim, nie zostały więc uwzględnione.

W związku z tym jednym z pierwszych zadań grupy ekspertów było uzgodnienie zbioru kryteriów określających, czy dany program lub metodologię należy włączyć w zakres przedmiotowego badania.

Oto przyjęta **definicja** i związane z nią **kryteria**:

Przedsiębiorstwo uczniowskie to narzędzie pedagogiczne oparte na doświadczeniu praktycznym obejmującym prowadzenie kompletnego przedsiębiorstwa oraz na interakcji ze środowiskiem zewnętrznym (tzn. ze światem biznesu lub społecznością lokalną).

Kryteria oceny, czy program jest zgodny z powyższą definicją:

- A. Uczniowie rozwijają **prawdziwą działalność gospodarczą** prowadząc własne przedsiębiorstwo, chociaż odbywa się to w środowisku chronionym i dla celów pedagogicznych: tzn. przedsiębiorstwa uczniowskie produkujące i/lub sprzedające prawdziwe produkty bądź usługi;

lub:

- B. W przypadku **symulacji** działalności gospodarczej (przedsiębiorstwa wirtualne lub treningowe):

- 1) uczniowie pracują w zespole, biorącym udział w projekcie przedsiębiorstwa, w ramach struktury organizacyjnej fikcyjnego przedsiębiorstwa, odtwarzając funkcje, procesy i cele prawdziwej firmy; odpowiadają za wszystkie aspekty zarządzania symulowaną firmą;

oraz⁶:

- 2) zapewniona jest interakcja poza środowiskiem szkolnym: uczniowie wykonują swoje zadania pozostając w kontakcie z prawdziwymi przedsiębiorstwami lub pod bezpośrednim nadzorem osób zajmujących się działalnością gospodarczą (pełniących rolę mentorów itd.), bądź też we współpracy ze społecznością lokalną.

W niniejszym sprawozdaniu wyrażenia „przedsiębiorstwo uczniowskie” oraz „mini-przedsiębiorstwo” używane są zamiennie i oznaczają zarówno przedsiębiorstwa produkujące i sprzedające prawdziwe produkty lub usługi, jak i przedsiębiorstwa wirtualne lub treningowe, spełniające opisane powyżej kryteria.

---

⁶ Spełniony musi zostać zarówno warunek 1, jak i 2

2. Programy

2.1. Podstawowe cechy programów przedsiębiorczości uczniowskiej

Celem przedsiębiorstwa uczniowskiego jest rozwój prawdziwej działalności gospodarczej w małej skali lub realistyczna symulacja działalności gospodarczej. Dlatego też przedmiotowe badanie objęło zarówno prawdziwe, jak i wirtualne mini-przedsiębiorstwa⁷, pod warunkiem spełnienia przez nie określonych kryteriów (zdefiniowanych w § 1.3.).

W pierwszym przypadku mini-przedsiębiorstwa działają w chronionym środowisku i dla celów pedagogicznych, produkując i sprzedając **prawdziwe produkty lub usługi**. Uczniowie określają produkt lub usługę, wybierają kierownictwo i gromadzą kapitał. Po przygotowaniu biznes-planu i sfinalizowaniu strategii marketingowej wytwarzają lub zamawiają produkt wytwarzany zgodnie z ich projektem. Przedsiębiorstwo musi zaplanować, jak sfinansować zakupy surowców i materiałów. Uczniowie sprzedają swoje produkty lub usługi w szkole lub poza środowiskiem szkolnym i prowadzą księgowość. Na koniec roku przedsiębiorstwo ulega likwidacji i uczniowie przedstawiają sprawozdanie.

W drugim przypadku mini-przedsiębiorstwa są **symulacjami**, mającymi na celu odtworzenie działalności prawdziwego przedsiębiorstwa, wraz z wyzwaniem, jakie przed nim stoją. Tutaj zastosowane metodologie mogą być bardzo zróżnicowane, co odzwierciedla różne podejścia do organizacji symulacji. Działania mogą być oparte na narzędziach informatycznych (np. program „Zarządzanie przedsiębiorstwem” w **Polsce**) i być prowadzone głównie na komputerze, na przykład w przypadku gier biznesowych. Jednakże nawet jeśli działania skupiają się na symulacjach komputerowych, niezbędnym warunkiem powinna być zespołowa praca uczniów oraz zapewnienie pewnego stopnia interakcji w środowisku szkolnym i poza nim - z nauczycielami, mentorami, osobami zajmującymi się działalnością gospodarczą. Innymi słowy zwykła gra komputerowa nie kwalifikuje się do określenia mini-przedsiębiorstwem. Inne podejście, bliższe rzeczywistości i w związku z tym preferowane, przynajmniej w ujęciu ogólnym, przewiduje stworzenie fikcyjnego przedsiębiorstwa, którego działalność wykroczy daleko poza symulację komputerową, na przykład poprzez zapewnienie uczniom fizycznej przestrzeni (biura) wyposażonej w niezbędne urządzenia, w której mogą prowadzić działalność przedsiębiorstwa, w tym zajmować się wszystkimi działaniami gospodarczymi i administracyjnymi typowymi dla prawdziwego przedsiębiorstwa. Tak jak w prawdziwym przedsiębiorstwie, również to fikcyjne dzieli się na działy (marketingu, sprzedaży, księgowości, logistyki itd.), a uczniowie obsadzają wszystkie stanowiska kierownicze. Dlatego też główna różnica między przedsiębiorstwem wirtualnym i prawdziwym mini-przedsiębiorstwem sprowadza się do tego, że w tym pierwszym nie produkuje się towarów i nie używa się prawdziwej waluty. Partnerami wirtualnych przedsiębiorstw mogą być prawdziwe przedsiębiorstwa służące jako model działalności (np. przedsiębiorstwa treningowe w **Finlandii**, na **Węgrzech**, w **Austrii** i w **Polsce**), a niekiedy przedsiębiorstwa wirtualne mogą nawet prowadzić prawdziwą działalność gospodarczą wykorzystując produkty przedsiębiorstwa partnerskiego (**Finlandia**).

Typowy czas **trwania** takiego programu to jeden rok szkolny (9-10 miesięcy), chociaż są przykłady programów trwających 4-5 miesięcy (np. w **Estonii** i na **Litwie**), a nawet tylko kilka tygodni (np. na **Węgrzech**).

---

⁷ Jak wspomniano w poprzednim rozdziale, w niniejszym sprawozdaniu wyrażenia „przedsiębiorstwo uczniowskie” oraz „mini-przedsiębiorstwo” używane są zamiennie i oznaczają zarówno przedsiębiorstwa produkujące i sprzedające prawdziwe produkty lub usługi, jak i przedsiębiorstwa wirtualne lub treningowe, spełniające określone kryteria.

Jeden rok szkolny wydaje się okresem odpowiednim dla zapoznania się ze skomplikowanym światem prowadzenia przedsiębiorstwa oraz zakończenia pełnego cyklu jego działalności (od opracowania koncepcji biznesowej do jej realizacji w praktyce, produkcji, sprzedaży i uzyskania zysku). Jednak w niektórych państwach dostępne są krótsze i bardziej „intensywne” wersje programów mini-przedsiębiorczości – na przykład trwające 8-12 tygodni (takie jak programy „*Get up and Go*” i „*Blast:Beat*” w **Irlandii**) – łatwiej je dopasować do rozkładu zajęć w roku szkolnym, a nawet można je przeprowadzić dwukrotnie, przez co trafiają do większej liczby uczniów. Istnieją również krótsze programy, na przykład odbywające się w ciągu jednego tygodnia lub nawet tylko jednego dnia (np. program „*EBP*” w **Zjednoczonym Królestwie**), jednakże w szerokim wachlarzu metod bazujących na przedsiębiorczości uczniowskiej stanowią one mniejszość. Tak krótki okres trwania z pewnością nie pozwala uczniom na zapoznanie się z wszystkimi aspektami prowadzenia przedsiębiorstwa. Jednak nawet takie zajęcia mogą być przydatne, gdyż dają uczniom pewne wyobrażenie o prowadzeniu przedsiębiorstwa i podnoszą ich świadomość.

Zajęcia szkolne odbywają się najczęściej raz lub dwa razy w tygodniu, a każda z takich lekcji trwa jedną lub dwie godziny (w związku z czym całkowita liczba godzin w tygodniu wynosi zazwyczaj od dwóch do pięciu). Uzupełnieniem zajęć szkolnych mogą być **dodatkowe** lub **pozaszkolne** prace, przy czym uczniowie, zwłaszcza prowadzący przedsiębiorstwa dostarczające prawdziwych towarów i usług, poświęcają część swojego wolnego czasu na organizację swojej działalności gospodarczej (rozwój produktu, kontakty z dostawcami i klientami, sprzedaż itd.). W zasadzie metodologia ta w bardzo dużym stopniu bazuje na entuzjzmie i dobrej woli uczniów i nauczycieli.

W niektórych przypadkach zajęcia prowadzone są całkowicie poza godzinami lekcyjnymi, na zasadzie wolontariatu. Uczniowie spotykają się po lekcjach, jednak towarzyszy im nauczyciel lub doradca biznesowy. Niektóre programy oferują zarówno model „szkolny”, jak i „pozaszkolny” (np. „*Mini-entreprise*” w **Belgii**).

Udowodniono, że programy takie można realizować w **szkołach każdego typu**: zarówno w szkołach średnich ogólnokształcących, jak i w szkołach zawodowych lub o profilu ekonomicznym. Mogą funkcjonować jako zajęcia w czasie wolnym lub jako część obowiązującego programu; zależy to tylko od struktury krajowego systemu oświaty i, ostatecznie, od decyzji podjętej przez szkołę.

Nauczyciele odgrywają w takich programach rolę **pomocników**. Nie narzucają swoich pomysłów uczniom, ale raczej udzielają im wsparcia i porady. Uczniowie powinni mieć swobodę rozwijania własnych pomysłów i być w pełni odpowiedzialni za działalność mini-przedsiębiorstwa. Nauczyciel jest zatem **opiekunem**, który interweniuje w procesy decyzyjne grupy jedynie w stopniu minimalnym. Tego rodzaju metody mają na celu nauczanie poprzez bezpośrednie doświadczenie: uczniowie prawdopodobnie będą popełniać błędy i tym samym doświadczać konsekwencji swoich błędów.

Oto niektóre z zadań typowo wykonywanych przez nauczycieli opiekujących się przedsiębiorstwami uczniowskimi: pomaganie uczniom w określeniu przedmiotu działalności; przeprowadzenie grupy przez fazę początkową; pełnienie funkcji mediatora w razie wystąpienia problemów wewnątrz grupy itd.

Podstawowe **szkolenie dla nauczycieli** zwykle zapewniane jest przez organizacje promujące takie programy, na przykład poprzez spotkania promocyjne, dostarczanie praktycznych podręczników, organizację seminariów i kursów szkoleniowych, stałe doradztwo. Zorganizowane kursy szkoleniowe dla nauczycieli są oczywiście łatwiej dostępne i chętniej zapewniane przez władze oświatowe, jeżeli programy wchodzą w skład obowiązującego programu nauczania (tak jak w **Irlandii** i **Austrii**).

Bardzo istotną rolę mogą odgrywać w takich programach **wolontariusze ze świata biznesu**, wspierający uczniów w fazie początkowej i kontaktujący się regularnie z grupą (np. „*Junior Achievement Company Programme*” w **Irlandii**, „*Impresa in Azione*” we **Włoszech**, „*Young Enterprise Company Programme*” w **Zjednoczonym Królestwie**). Program „*Mini-Ondernemingen*” w **Niderlandach** dąży do zapewnienia każdemu przedsiębiorstwu co najmniej trzech doradców: (byłego) przedsiębiorcy, księgowego i nauczyciela. Nauczyciele szkolni zwykle nie posiadają wiedzy praktycznej ani doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej. Dlatego też ich zadaniem jest koordynacja i ułatwianie realizacji programu oraz pomaganie uczniom w pokonywaniu praktycznych trudności, natomiast doradcy biznesowi mogą wnieść wartość dodaną poprzez przekazanie uczniom doświadczeń z pierwszej ręki dotyczących zarządzania w rzeczywistości. Jednak znalezienie wolontariuszy ze świata biznesu może niekiedy być trudne, zwłaszcza w obszarach mniej rozwiniętych i bardziej odizolowanych.

W ujęciu bardziej ogólnym, interakcje i związki ze **światem biznesu** lub **społecznością lokalną** są typowymi cechami takich programów. W niektórych przypadkach władze lokalne korzystają z usług świadczonych przez przedsiębiorstwa uczniowskie (np. program „*Letni przedsiębiorca*” w Västernorrland w **Szwecji**, program „*Szkolne przedsiębiorstwo uczniowskie*” na **Łotwie**).

2.2. Jakie umiejętności można nabyć dzięki takim programom?

Nauczanie przedsiębiorczości powinno być rozumiane w **najszerszym sensie**. Obejmuje ono rozwój cech, jakie musi posiadać osoba przedsiębiorcza. Poprzez uczestnictwo w programach mini-przedsiębiorczości uczniowie wykazują się kreatywnością. Działania te rozbudzają entuzjazm, zwiększają pewność siebie i uczą pracy z innymi, dzięki czemu uczniowie stają się w większym stopniu gotowi do przyjmowania odpowiedzialności i podejmowania inicjatywy. Nabycie takich umiejętności i cech pomoże młodym ludziom przygotować się do roli niezależnych, zaangażowanych i odpowiedzialnych członków społeczeństwa. Uczniowie, którzy brali udział w działalności mini-przedsiębiorstwa są bardziej samodzielni, proaktywni, innowacyjni oraz bardziej skłonni do poszukiwania nowych produktów, rynków i technologii.

Bardziej szczegółowa (choć oczywiście nie wyczerpująca) lista **cech** i **umiejętności** zwykle rozwijanych lub nabywanych przez uczniów dzięki uczestnictwu w mini-przedsiębiorstwach została przedstawiona poniżej. Dzielą się one na **cechy** i **umiejętności ogólne** lub **osobowe** oraz na **umiejętności biznesowe**. Wszystkie one mają znaczenie dla **przedsiębiorczości** i pomagają uczniom w odnoszeniu sukcesów w toku dalszej nauki i w przyszłym życiu zawodowym.

Cechy i umiejętności osobowe:

- kreatywność;
- umiejętność pracy w zespole;
- umiejętność rozwiązywania problemów;
- podejmowanie obliczonego ryzyka i stawianie czoła zagrożeniom;
- umiejętności komunikacyjne;
- asertywność;
- zdolności kierownicze;
- myślenie krytyczne;

- pewność siebie;
- podejmowanie inicjatyw;
- ponoszenie odpowiedzialności;
- autonomia;
- podejmowanie decyzji indywidualnie i w grupie;
- gospodarowanie czasem i dotrzymywanie terminów;
- wytyczanie celów;
- umiejętności negocjacyjne;
- zarządzanie projektem;
- wykorzystanie technologii informatyczno-komunikacyjnych (ICT);
- umiejętności w zakresie wystąpień publicznych i prezentacji;
- analiza i planowanie własnych działań;
- doskonalenie samonauczania i działalności.

Umiejętności biznesowe:

- zrozumienie, jak działa przedsiębiorstwo i jak wytwarzany jest majątek;
- myślenie przedsiębiorcze i tworzenie koncepcji biznesowych;
- podstawy ekonomii;
- doświadczenie w zakresie głównych funkcji biznesowych;
- prowadzenie badań rynkowych;
- tworzenie biznes-planu;
- organizacja i zarządzanie przedsiębiorstwem;
- zarządzanie zasobami ludzkimi;
- znajomość finansów;
- tworzenie budżetu i przydzielanie środków;
- gromadzenie funduszy za pomocą udziałów/akcji, sponsorów, kredytów;
- obliczenie kosztu produktu i zysku;
- księgowość;
- marketing;
- reklama produktu/usługi;
- organizacja wystawy i udział w targach;
- techniki sprzedaży i zakupów;
- procedury administracyjne;
- zrozumienie zagadnień bezpieczeństwa i higieny pracy;
- korespondencja biznesowa, dokumentacja i sprawozdawczość;

- rozwój kontaktów biznesowych i zarządzanie nimi, interakcje ze społecznością lokalną;
- prowadzenie spotkania biznesowego.

2.3. Wykaz programów

W ramach niniejszego projektu sporządzono wykaz programów przedsiębiorczości uczniowskiej w szkolnictwie średnim w oparciu o informacje zgromadzone na poziomie krajowym i o przyjętą definicję mini-przedsiębiorstwa (§ 1.3). W tym kontekście **w Europie stwierdzono 82 programy** (w 24 krajach uczestniczących w przedmiotowym badaniu).

Wykaz świadczy o tym, że więcej niż połowa takich programów (52) promowana jest przez organizacje będące członkami jednej z **sieci europejskich**, zwłaszcza *Junior Achievement – Young Enterprise Europe* (26 programów) i *EUROPEN* (17 programów).

Co prawda członków wspomnianych powyżej sieci łączą wspólne cele i podstawowe elementy metodologii, na poziomie krajowym występują **różnice w sposobie realizacji** (na przykład w odniesieniu do czasu trwania programu, rodzajów szkół, w których jest on prowadzony, realizacji programu jako zajęć „szkolnych” lub „pozaszkolnych” itd.).

Wykaz świadczy również o pewnym zrównoważeniu liczby programów, w ramach których **przedsiębiorstwa sprzedają prawdziwe produkty (49)**, i programów opartych na **przedsiębiorstwach fikcyjnych lub wirtualnych (33)**.

Pełną listę programów przedsiębiorczości uczniowskiej w szkolnictwie średnim określonych jako objęte przedmiotowym projektem przedstawiono w **załączniku**. Nie jest ona wyczerpującą listą wszystkich istniejących programów opartych na nauce przedsiębiorczości w praktyce, ponieważ obejmuje jedynie działania zgodne ze zbiorem kryteriów zdefiniowanym przez grupę ekspertów w odniesieniu do metodologii przedsiębiorczości uczniowskiej (*patrz § 1.3*). Ponadto nie zawsze możliwe było zgromadzenie informacji o wszystkich działaniach prowadzonych w każdym z państw, zwłaszcza w odniesieniu do programów działających wyłącznie na poziomie lokalnym lub wyłącznie konkretnych szkołach.

2.4. Warunki sukcesu i wskaźniki najlepszych praktyk

Coraz większe powodzenie metodologii przedsiębiorczości uczniowskiej w Europie wynika z szeregu właściwości, które można uznać za typowe dla tego rodzaju działań i które stanowią ich **mocne strony**. Są to:

- silne **związki z prawdziwymi przedsiębiorstwami** i ze społecznością lokalną oraz zaangażowanie sektora prywatnego;
- **elastyczność i możliwość dostosowania** takich programów do różnych typów kształcenia oraz do różnych sytuacji w zależności od lokalizacji;
- **entuzjizm i motywacja** wykazywane przez uczniów (nawet tych, którym brak motywacji w odniesieniu do bardziej tradycyjnych przedmiotów);
- potencjał w zakresie **kreatywności, inicjatywy i innowacji**, jaki działania takie są w stanie uwolnić w młodych ludziach.

Szczególnie w odniesieniu do możliwości jak najlepszego zastosowania tej metodologii, poproszono grupę ekspertów o określenie zbioru **kluczowych elementów**, które należy uznać

za główne warunki skuteczności i sukcesu w realizacji programów przedsiębiorczości uczniowskiej. Proponuje się wykorzystanie ich jako wskaźników **najlepszych praktyk** w ocenie programów opartych na tej metodologii.

Okazało się, że wiele z programów zidentyfikowanych w Europie w ramach przedmiotowego badania spełnia większość, jeśli nie wszystkie wymogi podane w tabeli poniżej.

Lista ta nie obejmuje elementów mających związek z **zewnętrznymi warunkami ramowymi**, tzn. ze środowiskiem, w którym funkcjonują programy (takich jak wsparcie ze strony władz publicznych, włączenie do oficjalnego programu nauczania itd.). Elementy te zostaną uwzględnione w dalszej części niniejszego sprawozdania, dotyczącej polityki publicznej wspierającej kształcenie z zakresu przedsiębiorczości oraz programy przedsiębiorczości uczniowskiej.

Kryteria określania najlepszych praktyk w zakresie prowadzenia programów przedsiębiorczości uczniowskiej:

- 1) program kładzie nacisk na umiejętność **pracy zespołowej** i współpracę między uczniami; przed faktycznym wdrożeniem programu uczniów przygotowuje się odpowiednio do pracy w grupie;
- 2) wolontariusze i **nauczyciele** uczestniczący w programie posiadają **kwalifikacje** potrzebne do organizacji programów przedsiębiorczości lub przechodzą specjalne **szkolenia** w tej dziedzinie;
- 3) przez cały czas trwania programu nauczyciele i uczniowie mogą korzystać ze **wsparcia i porady**;
- 4) **uczniów** wspomaga pomocnik (nauczyciela, opiekuna, mentora), mają jednak **swobodę** rozwijania własnych pomysłów oraz ponoszą pełną **odpowiedzialność** za działalność mini-przedsiębiorstwa;
- 5) przygotowano i udostępniono właściwe **materiały szkoleniowe** (podręczniki, przewodniki itd.) dotyczące sprawowania funkcji opiekuna oraz prowadzenia przedsiębiorstwa uczniowskiego;
- 6) program jest **elastyczny**, możliwy do realizacji w różnorodnych warunkach oraz łatwy do zintegrowania z zajęciami szkolnymi, zarówno w klasie, jak też w charakterze zajęć ponadprogramowych;
- 7) we wdrożeniu programu uczestniczą mentorzy i doradcy ze **świata biznesu**;
- 8) organizowane są **wydarzenia** pozaszkolne, takie jak targi;
- 9) program wspiera **samorząd lokalny**;
- 10) regularnie używane są narzędzia **ewaluacji** programu;
- 11) zapewnione jest funkcjonowanie **sieci współdziałania** między nauczycielami dla celów wzajemnej pomocy i uczenia się, a także rozwoju krajowych i międzynarodowych kontaktów między nauczycielami, uczniami i innymi zaangażowanymi podmiotami.

3. Niektóre przykłady dobrych praktyk

Jak wspomniano powyżej (§ 2.4.), okazało się, że wiele programów stwierdzonych w ramach przedmiotowego badania spełnia wszystkie lub większość kryteriów ustanowionych przez grupę ekspertów w celu określenia najlepszych praktyk w realizacji działań w zakresie przedsiębiorczości uczniowskiej.

Niniejszy rozdział przedstawia kilka przykładów. Chociaż opierają się one na pewnych wspólnych zasadach, wykazują różnorodność metod i rozwiązań w zakresie uczenia przedsiębiorczości poprzez pracę nad konkretnym projektem. Nie są one tutaj przedstawione jako najlepsze w Europie (pełna lista najlepszych przykładów byłaby znacznie dłuższa), ale jako reprezentatywny wybór przykładów dobrych praktyk.

3.1. « *La Mini-entreprise en classe* » (Belgia)

Jest to zorganizowany projekt, którego realizacja zajmuje **pięć godzin w tygodniowym planie zajęć**. Kieruje nim **zespół nauczycieli**: podczas kursu zawsze obecnych jest co najmniej dwóch nauczycieli. Średnia liczba uczestników wynosi 12, maksymalna 23. Są to uczniowie szkół ogólnokształcących, technicznych i zawodowych w wieku 16-19 lat. Nauczycieli wspiera personel organizacji non-profit „*Les Jeunes Entreprises*”, zapewniający potrzebne dokumenty i poradniki, organizującej seminaria itd.

Zajęcia odbywają się w klasie, **w ramach obowiązującego programu nauczania**, ale są także kontynuowane przez uczniów poza szkołą jako zajęcia dobrowolne. W każdym razie produkcja wymaga od uczniów pracy po godzinach. Podobnie działalność handlowa prowadzona jest głównie wieczorami lub w weekendy. Fakt, że w tym **modelu „klasowym”** nauczyciel włącza taką metodologię do prowadzonych przez siebie zajęć, pozwala na dokładniejszą analizę niż w przypadku zajęć poza klasą i całkowicie dobrowolnych.

Każde mini-przedsiębiorstwo jest wspomagane przez jednego lub dwóch **doradców** ze świata biznesu, którzy zgodzili się na przekazanie swojego doświadczenia do wykorzystania przez młodzież. Relacje z dostawcami i klientami zapewniają możliwość interakcji ze światem prawdziwego biznesu poza szkołą.

Dla celów skutecznej ewaluacji wykorzystywane są narzędzia organizacji „*Les Jeunes Entreprises*”. Ponadto nauczyciele przygotowują dokumenty i arkusze danych pozwalające na pełniejszą ocenę uczestnictwa uczniów. Z końcem roku odbywa się **egzamin końcowy**. Jeżeli mini-przedsiębiorstwo zostanie ocenione pozytywnie zarówno przez zespół nauczycieli, jak i przez doradców zewnętrznych, uczniowie otrzymują od szkoły **certyfikat** „udanego ukończenia projektu”. Ponadto jeżeli uczniowie spełnią szereg warunków określonych przez organizację „*Les Jeunes Entreprises*”, dostają certyfikat „młodego przedsiębiorcy”.

Kontakt:

asbl "Les Jeunes Entreprises"
www.lesjeunesentreprises.be

3.2. *Przedsiębiorstwo treningowe w Szkole Zawodowej Merikoski (Finlandia)*

W Finlandii na poziomie krajowym przedsiębiorstwa treningowe wykorzystywane są w nauczaniu średnim zawodowym. Samo przedsiębiorstwo jest fikcyjne, jednakże uczniowie działający w niektórych przedsiębiorstwach treningowych angażują się w prawdziwą

działalność gospodarczą używając produktów przedsiębiorstw partnerskich. W Finlandii organizacją promującą przedsiębiorstwa treningowe jest *FINPEC* (Finnish Practice Enterprises Centre – Fiński Ośrodek Szkoleń z Zakresu Przedsiębiorczości).

Czas działalności przedsiębiorstwa treningowej waha się, w przybliżeniu, od trzech miesięcy do jednego roku. Interesującą koncepcją jest **zastąpienie kursu wchodzącego w skład programu nauczania zajęciami z planowania biznesowego**, co pozwala na przedłużenie działalności przedsiębiorstwa treningowego (w pewnej formie) do trzech lat. Celem pedagogicznym jest zaznajomienie uczniów z planowaniem biznesowym, nauczenie ich wykonywania różnych zadań w przedsiębiorstwie, rozumienia przedsiębiorstwa jako całości oraz wpojenie im szeregu umiejętności „miękkich” („*soft skills*”). Na początku swojej działalności przedsiębiorstwa treningowe aktywnie współdziałają z innymi tego typu przedsiębiorstwami oraz ze światem zewnętrznym, zwłaszcza z przedsiębiorstwem partnerskim.

W **Szkole Zawodowej Merikoski** standardowe kursy w ramach programu nauczania zastąpiono **biznes-planem przedsiębiorstwa treningowego**. Przez cały okres swojej nauki w szkole (trzy lata) uczniowie realizują taki biznes-plan. Obecnie tam, gdzie poprzednio obowiązujący program nauczania zapewniał wytyczne określające, czego należało się uczyć, zajęcia z planowania biznesowego określają dobór różnych bloków programu nauczania. Pierwsze dwa lata są poświęcone planowaniu i przygotowaniom, a także doskonaleniu dotychczasowych osiągnięć. Trzeci rok to właściwa praktyka w ramach działalności przedsiębiorstwa treningowego.

Biznes-plan tworzony jest we współpracy z **przedsiębiorstwem partnerskim** i instytucją finansującą, co stanowi dla uczniów znaczną wartość dodaną. Przedstawiciele przedsiębiorstw partnerskich zasiadają w kierownictwie przedsiębiorstw treningowych dostarczając wytycznych i motywacji do działalności.

W omawianym przykładzie uczniowie z przedsiębiorstwa treningowego rzeczywiście biorą udział w działalności przedsiębiorstwa partnerskiego sprzedając jego produkty. Stanowi to również wartość dodaną dla uczniów. Uczniowie prowadzą również treningowe działania marketingowe dla przedsiębiorstwa partnerskiego na międzynarodowych targach przedsiębiorstw treningowych. Doświadczenia te okazały się bardzo przydatne dla uczniów w procesie uczenia się i adaptacji.

Kontakt:

Finnish Practice Enterprises Centre (FINPEC)

www.finpec.fi

3.3. Program w zakresie mini-przedsiębiorczości „Get Up and Go” (Irlandia)

Z biegiem lat program „Get up and Go” stał się **najbardziej rozpowszechnionym** programem przedsiębiorczości uczniowskiej w szkołach, oferującym tworzenie mini-przedsiębiorstw w ramach programu roku przejściowego (*Transition Year*). Rok przejściowy to program nauczania oferowany przez niemal 70% szkół średnich, mający na celu ułatwienie przejścia ze szkoły średniej gimnazjalnej (*Junior Cycle*) do szkoły średniej drugiego stopnia (*Senior Cycle*). Ma on na celu przygotowanie uczniów do funkcjonowania w świecie pracy w środowisku przed-zawodowym, i obejmuje rozwój umiejętności z zakresu przedsiębiorczości.

Program mini-przedsiębiorczości „Get Up and Go” stanowi więc **część programu nauczania**, która może być realizowana jako 10-tygodniowy moduł, najlepszą praktyką byłby

jednak pełny rok. Zaleca się, aby **wszyscy uczniowie roku przejściowego** tworzyli „przedsiębiorstwo”, przy czym pozycje kierownicze obsadzone byłyby w drodze rozmów kwalifikacyjnych. Ewentualnie mniejsze grupy uczniów mogą tworzyć odrębne przedsiębiorstwa, jednakże doświadczenie „prawdziwego życia” najlepiej odtwarza się zwykle w większej grupie.

Materiały szkoleniowe opracowane w ramach programu „Get up and Go” dzielą się na **dziesięć części**. Każda z części dotyczy konkretnego aspektu programu mini-przedsiębiorczości:

- 1) Wprowadzenie do mini-przedsiębiorczości, z uwzględnieniem zalet mini-przedsiębiorstw, zastosowanej metodologii i decyzji dotyczących produktów.
- 2) Dobór i organizacja zespołu mini-przedsiębiorstwa.
- 3) Komunikacja.
- 4) Rejestracja mini-przedsiębiorstwa.
- 5) Marketing
- 6) Ustawodawstwo.
- 7) Biznes-plan.
- 8) Finanse.
- 9) Zamknięcie i likwidacja mini-przedsiębiorstwa.
- 10) Targi/wystawa.

Poprzez udział w programie mini-przedsiębiorczości „Get Up and Go” uczniowie zyskują możliwość rozwoju umiejętności z zakresu przedsiębiorczości w niestanowiącym zagrożenia środowisku klasy; targi, konkursy i realizacja projektów zapewniają także możliwość wykazania się nabytymi umiejętnościami i zdobycia uznania. Uczniowie mają motywację wewnętrzną dzięki temu, że są właścicielami i angażują się w realizację własnych pomysłów. Stają się silniejsi, ponieważ czują, że mają kontrolę nad swoją nauką, a nauczyciel pełni bardziej funkcję pomocnika, niż wykładowcy.

Kontakt:

Transition Year Support
Second Level Support Service
<http://ty.slss.ie>

3.4. JUNIOR – „Junge Unternehmer initiieren - organisieren – realisieren“ (Niemcy)

Uczniowie klas dziewiątych i wyższych ze wszystkich szkół średnich biorą udział w programie przedsiębiorczości uczniowskiej JUNIOR. Mini-przedsiębiorstwa dzieli się na **kilka działów**. Każdy uczeń zajmuje konkretne stanowisko i funkcję. Każde przedsiębiorstwo jest odpowiedzialne za marketing, zaopatrzenie, księgowość i finanse. Przedsiębiorstwa uczniowskie w ramach programu JUNIOR są innowacyjne, dostosowane do rynku i ukierunkowane na ceny rynkowe. Po jednym roku szkolnym mini-przedsiębiorstwo podlega likwidacji, a jego udziałowcom wypłacana jest dywidenda.

W programie uwzględniono wydarzenia takie jak targi oraz konkursy krajowe i regionalne. Na targach krajowych i międzynarodowych przedsiębiorstwa działające w ramach programu JUNIOR mają możliwość zaprezentowania siebie, swoich produktów i jednocześnie nawiązania kontaktów z innymi przedsiębiorstwami uczniowskimi.

Przedsiębiorstwom uczniowskim **przez cały rok doradza** biuro programu JUNIOR. Biuro programu JUNIOR, segment biznesowy Instytutu Badań Ekonomicznych w Kolonii (*Institut der deutschen Wirtschaft Köln*), umożliwia przedsiębiorstwom uczniowskim nawiązywanie kontaktów z innymi przedsiębiorstwami, prawdziwymi firmami i stowarzyszeniami.

Oprócz porad każdy uczeń i opiekun otrzymuje materiały informacyjne o prowadzeniu przedsiębiorstwa. Dostępne są warsztaty, ulotki i zasoby internetowe z poszczególnych dziedzin, takich jak marketing i księgowość, zapewniające uczniom większe możliwości udanego zarządzania przedsiębiorstwem. W program zaangażowani są także mentorzy i audytorzy ze świata biznesu, służący uczniom informacjami i poradą. Uczniowie, którzy z powodzeniem ukończyli program, otrzymują certyfikat dobrze znany w społeczności biznesowej.

Partnerami programu JUNIOR na poziomie krajowym są przedsiębiorstwa *KfW Mittelstandsbank*, *Gothaer Versicherungen*, *Handelsblatt*, Federalne Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Federacja Pracodawców oraz Izby Handlowe. W poszczególnych landach Republiki Federalnej program JUNIOR wspierany jest przez wiele przedsiębiorstw, banków, ministerstw i stowarzyszeń.

Kontakt:

JUNIOR-Office
Institut der deutschen Wirtschaft Köln
www.juniorprojekt.de

3.5. „Une entreprise dans votre lycée”, Académie de Rennes (Francja)

W programie uczestniczyć mogą **wszystkie instytucje szkolnictwa średniego** Akademii w Rennes, w tym szkoły publiczne i prywatne (*lycées*) zapewniające edukację ogólną, techniczną i zawodową.

Każdego roku w maju odbywa się **konkurs**, w którym uczestniczy dziesięć drużyn uczniów (średnio 12 uczniów w każdej) z instytucji podległych Akademii w Rennes, a o jego wyniku rozstrzyga jury złożone ze specjalistów. Każda drużyna uczestnicząca w konkursie przedstawia przedsiębiorstwo, które stworzyła w szkole, odtwarzając i rozwijając warunki powstania i działania prawdziwego przedsiębiorstwa.

Szkolenie nauczycieli zapewnia *Rectorat* oraz Izba Handlowo-Przemysłowa. Zawierane są **partnerstwa jakościowe z lokalnymi przedsiębiorstwami**, zapewniające młodym ludziom wsparcie w postaci sponsoringu, doradztwa i współpracy.

Wychodząc od koncepcji produktu lub usługi uczniowie wspólnie tworzą własne przedsiębiorstwo. Przedstawiają dokumentację komitetowi złożonemu z przedstawicieli partnerów danej akcji. Po administracyjnym i prawnym ustanowieniu **fikcyjnego przedsiębiorstwa** promotorzy projektu dokonują podziału odpowiedzialności i zadań sporządzając dokładny diagram: badanie rynku i konkurencji, rejestracja nazwy przedsiębiorstwa w *INPI*, stworzenie znaku graficznego, rozwój techniczny, negocjacje z dostawcami lub podwykonawcami, marketing, sprzedaż itd.

W dniu zamknięcia przedsiębiorstwa, w którym biorą udział wszyscy uczestnicy, każde przedsiębiorstwo musi przedstawić swoje stoisko i dokonać ustnej prezentacji przed jury złożonym z przedstawicieli partnerów i szefów przedsiębiorstw. Rada regionalna nagradza trzy najlepsze przedsiębiorstwa.

Program umożliwia zespołowi młodych ludzi wspólną pracę nad realizacją projektu. Wykorzystywane są metody przyczyniające się do rozwoju autonomii uczniów oraz do ich otwarcia się na środowisko gospodarcze. Przykłady pokazują, że w wielu przypadkach młodzi ludzie **urzeczywistnili** później projekty stworzenia przedsiębiorstwa, natomiast w innych przypadkach innowacyjne i dobrze przygotowane projekty zostały wdrożone przez lokalne przedsiębiorstwa partnerskie.

Kontakt:

Académie de Rennes
ce.daet@ac-rennes.fr

3.6. Zintegrowane podejście do nauczania przedsiębiorczości w technikum ekonomicznym (Węgry)

Szkoła średnia na Węgrzech (technikum ekonomiczne) stworzyła interesujący **zintegrowany system** nauczania przedsiębiorczości.

1. Uczniowie klas drugich (wiek **16 lat**) uczestniczą w programie przedsiębiorczości uczniowskiej Young Enterprise. (**Uczenie się poprzez praktykę**). W ramach programu uczestnicy tworzą i prowadzą swoje własne przedsiębiorstwo przez okres jednego roku szkolnego. Spośród swoich rówieśników wybierają zarząd, gromadzą kapitał zakładowy, wprowadzają do obrotu i finansują produkt lub usługę, którą sami wybrali. Posługują się prawdziwymi pieniędzmi, wytwarzają prawdziwe produkty i uczestniczą w targach. Z końcem roku likwidują przedsiębiorstwo i przedstawiają sprawozdanie oraz ewidencję rachunkową.

2. Kolejnym krokiem jest **poznawanie teorii biznesu**. (wiek **17-18 lat**)

3. Uczniowie uczestniczą w przedsiębiorstwie treningowym (**wiek 19 lat**) w celu nabycia odpowiedniej **wiedzy zawodowej**. Metody szkoleniowe przewidują wykorzystanie pomieszczenia odpowiedniej wielkości oraz nowoczesnego wyposażenia technicznego, a także fikcyjnego przedsiębiorstwa. Szkolenie uzupełnia i pogłębia wiedzę teoretyczną, umożliwiając przede wszystkim naukę w praktyce oraz symulację świata biznesu i działalności gospodarczej. Podejmowane działania mają bezpośredni lub pośredni związek z działalnością prawdziwego przedsiębiorstwa. Po nawiązaniu stosunków z przedsiębiorstwem,, na którym wzorowany jest jego fikcyjny odpowiednik, odtwarza ono działalność prawdziwego przedsiębiorstwa, korzystając z jego dokumentacji biznesowej itd.

4. Ponadto szkoła prowadzi „inkubator” i program umożliwiający uczniom **rozwój własnych prawdziwych przedsiębiorstw**.

Kontakt:

Business Polytechnic
www.poli.hu

3.7. Program przedsiębiorczości uczniowskiej Junior Achievement (Estonia)

Ten program przedsiębiorczości uczniowskiej organizuje *Junior Achievement Estonia*. Uczestniczą w nim uczniowie szkół średnich drugiego stopnia, głównie w wieku 16-18 lat, ale także ze szkół średnich gimnazjalnych (13-15 lat). Program prowadzony jest przez okres nie dłuższy niż jeden rok szkolny i zwykle trwa pięć miesięcy. Uczniowie pracują pod nadzorem konsultanta lub (częściej) nauczyciela, który przeszedł szkolenie w zakresie opieki nad przedsiębiorstwami uczniowskimi.

Przedsiębiorstwo uczniowskie może obejmować całą klasę (rzadko) lub mniejsze grupy (3-7 osób). Uczniowie określają produkt lub usługę, wybierają kierownictwo i sprzedają akcje w celu zgromadzenia kapitału. Wytwarzają lub zamawiają produkt wytwarzany zgodnie z ich projektem. Sprzedają produkt i prowadzą księgowość. W trakcie roku szkolnego uczniowie biorą udział w lokalnych i krajowych targach przedsiębiorstw uczniowskich. Z końcem okresu działalności przedstawiają sprawozdanie organizacji *Junior Achievement Estonia*.

Organizacja ta przygotowuje szkoły i nauczycieli. Pierwszym krokiem jest wstępne szkolenie nauczycieli w zakresie metodologii nauczania i opieki na przedsiębiorstwami uczniowskimi. Następnie regularnie prowadzone są zaawansowane szkolenia. Ponadto specjaliści z *Junior Achievement Estonia* stale służą poradą szkołom i nauczycielom zaangażowanym w programy przedsiębiorczości uczniowskiej. Podczas sesji szkoleniowych wykorzystywane są odpowiednie kompetencje ludzi biznesu i uczelni. Organizacja *Junior Achievement Estonia* opracowuje materiały szkoleniowe do wykorzystania przez uczniów i nauczycieli.

Znakomitym źródłem wolontariuszy ze świata biznesu są **absolwenci**, którzy ukończyli program i wracają, aby służyć wsparciem nauczycielom. Rozpoczęto **nowy program**, w ramach którego uczy się ich, jak pełnić rolę młodych doradców wobec ich młodszych kolegów w szkołach. Oczekuje się, że program ten przyniesie podwójne korzyści: przedsiębiorstwom uczniowskim, którzy zyskają świeże doświadczenie i entuzjazm dzięki swoim starszym kolegom, a także starszym uczniom, którzy zdobędą w ten sposób pierwsze doświadczenie w nauczaniu.

Kontakt:

Junior Achievement Estonia.

www.ja.ee

3.8. *Empresa Joven Europea – EJE (Hiszpania)*

Rząd Księstwa Asturii odgrywa aktywną rolę w promocji nauczania przedsiębiorczości. Valnalón, przedsiębiorstwo państwowe należące do Ministerstwa Pracy i Przemysłu, współpracuje z Ministerstwem Oświaty i Umiejętności w zakresie projektowania i wdrażania programów przedsiębiorczości na różnych poziomach kształcenia.

Program *Empresa Joven Europea (EJE)* został włączony do **programu nauczania szkół średnich w tym regionie**. W rezultacie, od roku szkolnego 2003/2004 EJE jest przedmiotem nauczania. Oficjalne uznanie owocuje stałym wzrostem liczby zaangażowanych szkół i uczniów, nie tylko w Asturii, ale też w pozostałych regionach Hiszpanii.

Program *Empresa Joven Europea* adresowany jest do uczniów w wieku 12-16 lat. Trwający pełny rok szkolny program obejmuje tworzenie i prowadzenie przez uczniów **przedsiębiorstw importowo-eksportowych** zajmujących się prawdziwą działalnością handlową z przedsiębiorstwami uczniowskimi za granicą. Za pomocą wideo-konferencji oraz poczty elektronicznej uczniowie komunikują się z przedsiębiorstwami partnerskimi za

granicą, składają i realizują zamówienia oraz sprzedają importowane towary na lokalnych targach. Na koniec rozdzielane są zyski pomiędzy tworzących przedsiębiorstwo wspólników, z których część przekazywana jest organizacji pozarządowej lub na inny projekt społeczny.

Oprócz zaszczepiania w uczniach umiejętności z zakresu przedsiębiorczości program uwzględnia **nowe technologie** jako integralną część procesu nauczania-uczenia się. Ponadto wspierane są pozytywne postawy w odniesieniu do nauki **języków obcych** jako narzędzia komunikacji między mini-przedsiębiorstwami znajdującymi się w różnych krajach.

Valnalón publikuje **materiały szkoleniowe** finansowane z funduszy samorządu terytorialnego. W szkołach Asturii podręczniki dla uczniów i nauczycieli oferowane są uczniom i nauczycielom całkowicie bezpłatnie, co ma ułatwiać upowszechnianie programu. Materiały szkoleniowe poruszają aspekty teoretyczne i praktyczne. Wszystkie zajęcia zostały zaprojektowane przez grupę roboczą składającą się z nauczycieli szkół średnich, specjalistów ds. oświaty oraz ekspertów z zakresu edukacji biznesowej.

Opracowano konsekwentną **strategię upowszechniania**, która przynosi owoce w postaci uczestnictwa w programie rozległej sieci szkół na obszarze całej Hiszpanii, w tym szkół średnich w Andaluzji, Asturii, na Balearach, Wyspach Kanaryjskich, w Madrycie, Navarze, Kraju Basków i Walencji. Nawiązano współpracę ze szkołami w Meksyku, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Zjednoczonym Królestwie, Szwecji, Norwegii, Polsce i Słowacji.

Kontakt:

Valnalón Ciudad Tecnológica

www.valnalon.com

3.9. Projekt: „Letni przedsiębiorca” w okręgu Västernorrland (Szwecja)

Program jest realizowany na **poziomie regionalnym** w okręgu Västernorrland. Od 2002 r. prowadzony jest w miastach Örnköldsvik, Sollefteå i Kramfors.

Jego czas trwania to 8 tygodni **w trakcie wakacji letnich**, a adresowany jest do młodych ludzi w wieku 17-19 lat.

Celem jest umożliwienie młodym ludziom zdobycia wiedzy i doświadczenia z zakresu prowadzenia przedsiębiorstwa oraz nauki przedsiębiorczości podczas wakacji letnich, a zarazem stworzenia sobie własnego miejsca **pracy letniej**, zamiast podejmowania pracy oferowanej przez władze lokalne. Zasadniczo w Szwecji powszechną praktyką jest oferowanie przez władze lokalne młodym ludziom pracy letniej w dziedzinach, za które odpowiadają (np. pielęgnacja zieleni itd.).

Projekt rozpoczyna się dwutygodniowym kursem wprowadzającym, łączącym teorię z praktyką. W trakcie tych dwóch tygodni uczestnicy otrzymują dotacje od władz lokalnych (55-65 koron szwedzkich dziennie). Następnie przez **sześć tygodni** uczniowie prowadzą własne przedsiębiorstwo.

Letni przedsiębiorcy otrzymują specjalną zgodę władz skarbowych na prowadzenie przedsiębiorstwa na okres od początku czerwca do końca sierpnia. Z końcem sierpnia przedsiębiorstwo ulega likwidacji a młodzi przedsiębiorcy przedstawiają urzędowi skarbowemu swoje zeznanie podatkowe.

Interakcję ze światem biznesu i społecznością lokalną zapewnia udział doradców lub konsultantów z branży, władz gminnych lub innych organizacji.

Kontakt:

Open for business w okręgu Västernorrland

www.ofb.nu

3.10. Program nauczania przedsiębiorczości Young Enterprise (Zjednoczone Królestwo)

Program nauczania przedsiębiorczości YE Company prowadzony jest za pośrednictwem **istniejącej od dawna, obejmującej cały obszar Zjednoczonego Królestwa** struktury organizacyjnej. Struktura ta ma doskonałe wyniki w zakresie **angażowania biznesu w partnerstwa z sektorem publicznym w celu zapewnienia zasobów** finansowych, infrastrukturalnych, ludzkich i materiałowych dla celów realizacji wypróbowanych i sprawdzonych programów. W programie nauczania przedsiębiorczości YE wykorzystywane materiały są aktualizowane w cyklu trzyletnim. W odpowiednim stopniu wykorzystuje on płyty CD i technologie witryn internetowych, jednocześnie bazując na wysokiej jakości materiałach drukowanych.

Program okazał się **możliwy do odtworzenia** i realizacji na poziomie krajowym, przy jednoczesnym utrzymaniu osobistego zaangażowania we wsparcie działań uczniów ze strony społeczeństwa **lokalnego**.

Program nauczania przedsiębiorczości Young Enterprise (adresowany do uczniów w wieku 15-19 lat) co roku daje tysiącom uczniów możliwość przygotowania się przez okres 1 roku szkolnego do życia zawodowego poprzez doświadczenie prowadzenia własnego przedsiębiorstwa, przy wsparciu **doradców-wolontariuszy ze świata biznesu**. Pomoc doradców-wolontariuszy ze świata biznesu ma istotne znaczenie dla płynnej i udanej realizacji programu, gdyż to właśnie oni są przewodnikami uczniów w procesach biznesowych.

Spośród swoich rówieśników uczniowie wybierają zarząd, gromadzą kapitał zakładowy, wprowadzają do obrotu i finansują produkt lub usługę, którą sami wybrali. Po opracowaniu biznes-planu i sfinalizowaniu strategii marketingowej przedsiębiorstwo musi zaplanować, jak sfinansować zakupy surowców i materiałów. Produkcja prototypu powinna ujawnić wszelkie trudności praktyczne i dać pewne wyobrażenie o tym, jaka liczba gotowych produktów może zostać wytworzona w danym okresie. Dział operacyjny opracowuje plany dotyczące produkcji i montażu części składowych produktu.

W ciągu roku kierownictwo regionalne YE organizuje targi co najmniej raz, a ponadto odbywają się większe targi - regionalne, krajowe i europejskie. Wszystkie te działania pozwalają uczestnikom poznać uczestników z innych przedsiębiorstw, a także, w przypadku targów, sprzedawać swoje produkty. Z końcem roku przedsiębiorstwo ulega likwidacji i uczniowie przedstawiają akcjonariuszom sprawozdanie i ewidencję rachunkową. Uczniowie poznają realia życia, podejmowania odpowiedzialności i rozliczania się z prowadzenia przedsiębiorstwa przed akcjonariuszami.

Kontakt:

Young Enterprise UK

www.young-enterprise.org.uk

4. Aktualna realizacja programów: rozpowszechnianie, główne przeszkody, ewaluacja

4.1. Przedsiębiorstwa uczniowskie na różnych poziomach kształcenia

Programy przedsiębiorczości są najbardziej rozpowszechnione, oraz mogą przynosić najlepsze rezultaty, na poziomie **szkolnictwa średniego** (zwłaszcza drugiego stopnia). Doświadczenie pokazuje, że prawdziwe lub fikcyjne przedsiębiorstwo może być z powodzeniem prowadzone przez zespół uczniów szkoły średniej, pod względem intelektualnym i społecznym gotowych do przyjęcia odpowiedzialności i samodzielnej pracy nad projektem obejmującym prowadzenie kompletnego przedsiębiorstwa. To właśnie na tym etapie młodzi ludzie powinni nabyć wszystkie umiejętności osobowe i niespecjalistyczne, takie jak praca zespołowa, komunikacja i realizacja projektów, które będą im potrzebne w przyszłym życiu zawodowym. Także w szkole średniej uczniowie zaczynają się zastanawiać nad swoją przyszłą karierą, i dlatego doświadczenie przedsiębiorczości może wywrzeć najdalej idące skutki. Ponadto na etapie szkolnictwa średniego młodym ludziom nadal pozwala się na eksperymentowanie i szukanie własnej drogi (także poprzez popełnianie błędów) bez poddawania ich nadmiernym naciskom.

Niemniej programy przedsiębiorczości uczniowskiej realizowane są z powodzeniem także na poziomie kształcenia podstawowego i wyższego.

W **szkole podstawowej** zajęcia i zadania do wykonania są prostsze, a czas trwania programów jest krótszy (na przykład 2-3 miesiące lub tylko tyle czasu, ile jest niezbędne do realizacji danego projektu). Metody są zorientowane w większym stopniu na naukę poprzez zabawę, eksperymenty i gry. Nacisk kładzie się raczej na postawy (praca zespołowa, inicjatywa itd.), niż na umiejętności biznesowe. Często wykorzystuje się zajęcia prowadzone już w szkole (takie jak organizacja kiermaszów, gromadzenie funduszy na wycieczkę szkolną itd.) lub organizuje się przedsiębiorstwo uczniowskie wokół określonego wydarzenia (takiego jak sprzedaż produktów na kiermaszu z okazji Bożego Narodzenia). Uczniowie zostają zaznajomieni z podstawowymi zagadnieniami ekonomicznymi, na przykład poprzez historyjki, gry i proste zajęcia. Zyskują większą świadomość sposobu funkcjonowania świata poza szkołą. Część takich zajęć stanowią wizyty w lokalnych przedsiębiorstwach. Metody przedsiębiorczości uczniowskiej na tym poziomie obejmują także spotkania z przedstawicielami świata biznesu.

Yggdrasil (rekonstrukcja epoki Wikingów) – przedsięwzięcie biznesowe w szkole Grinder

Szkoła *Grinder* to szkoła podstawowa w Grue, położonej w głębi lądu gminie norweskiej. W późnej epoce żelaza, która w Norwegii odpowiada epoce Wikingów, istniała tam osada.

Uczniowie klas 5 i 6 zrekonstruowali na terenie należącym do szkoły gospodarstwo z czasów Wikingów. W domach tych uczniowie odtwarzają życie w czasach Wikingów, noszą stroje z epoki i gotują posiłki na bazie rodzajów pożywienia właściwych dla tamtych czasów. Częścią projektu jest przedstawienie czynności z życia codziennego oraz zwyczajów i kultury Wikingów, np. gęplowania wełny.

Aspekt biznesowy to pozyskiwanie funduszy z instytucji lokalnych i krajowych oraz angażowanie i koordynacja działań wszystkich uczestników projektu. W realizacji tej koncepcji pedagogicznej uczestniczy cała szkoła. Ponadto zaangażowani są w nią lokalni przedsiębiorcy, społeczność, rodzice, lokalni i krajowi eksperci ds. zabytków.

Na poziomie **szkolnictwa wyższego** stosowane metody w większym stopniu kładą nacisk na planowanie biznesowe i tworzenie koncepcji biznesowych. Na tym etapie niezbędne jest zapewnienie w większym zakresie wiedzy teoretycznej, a przedsiębiorstwa kierunkowane są na innowacyjność i działalność opartą na wiedzy. Działalność przedsiębiorstw studenckich jest w mniejszym stopniu nastawiona na realizację celu pedagogicznego, a w większym na poszukiwanie rzeczywistych możliwości pracy dla studentów, tzn. na przejście do prawdziwego świata biznesu. Studenci na tym poziomie są w stanie kierować procesem uczenia się całkowicie samodzielnie, z pełną niezależnością i odpowiedzialnością. Dysponują większą swobodą w organizacji spotkań z doradcami biznesowymi. Programy są mniej schematyczne, ponadto bieżące kierowanie studentami w praktyce występuje w ograniczonym stopniu. Oznacza to także, że środowisko prowadzenia działalności jest w mniejszym stopniu chronione i że wzrasta ryzyko biznesowe. Programy przedsiębiorczości studenckiej na tym poziomie edukacji powinny być jeszcze bardziej zbliżone do prawdziwego życia i często mogą kończyć się powstaniem prawdziwego przedsiębiorstwa. We wprowadzaniu koncepcji biznesowych w życie studentom pomóc mogą także „inkubatory”.

Organizacje Junior Enterprises na uczelniach – JADE (Europejska Konfederacja Junior Enterprises)

Junior Enterprises to stowarzyszenia non-profit zarządzane w całości przez studentów, łączące wiedzę uniwersytecką z praktycznym doświadczeniem biznesowym poprzez prowadzenie projektów konsultingowych dla przedsiębiorstw z różnych sektorów.

Studenci nabywają „miękkie” umiejętności („*soft skills*”), takie jak duch przedsiębiorczości, praca zespołowa, kreatywność, umiejętność prezentacji, zarządzanie projektem. Członkowie Junior Enterprises świadczą szeroki zakres usług (badania ekonomiczne i techniczne itd.) dla różnych rodzajów przedsiębiorstw we wszystkich sektorach.

Możliwe pomosty i związki

Możliwe jest stworzenie pomostów ułatwiających uczniom przechodzenie z programów realizowanych w szkołach średnich do programów na poziomie uczelni.

Prowadzenie mini-przedsiębiorstwa w szkole średniej może stanowić bardzo skuteczne wprowadzenie do programów nauczania przedsiębiorczości na studiach, które ewidentnie mają na celu założenie małego przedsiębiorstwa, podczas studiów lub później. Programy takie wymagają od uczniów nabycia umiejętności przygotowania prawdziwego biznes-planu, a ci z nich, którzy na wcześniejszym etapie kształcenia brali udział w programie przedsiębiorczości uczniowskiej, są zdecydowanie lepiej przygotowani do tego zadania. Ponadto kontakty ze światem biznesu nawiązane w szkole średniej mogą być przydatne dla studentów szkół wyższych zaangażowanych w badania i realizację swoich projektów.

Dysponując „podpisanym certyfikatem udanego ukończenia” wydanym przez uznanego organizatora nauczania przedsiębiorczości na poziomie średnim uczniowie mogą ubiegać się o dopuszczenie do bardziej zaawansowanych programów nauczania przedsiębiorczości na uczelni pod warunkiem, że takie instytucje wyższego poziomu uznają tego typu certyfikaty. W celu sprawdzenia znajomości podstaw prowadzenia przedsiębiorstwa u uczniów można przeprowadzić egzamin, którego wyniki uczniowie mogą później przedstawić instytucji szkolnictwa wyższego.

Na **Łotwie** uczniowie, którzy przeszli pełny cykl działalności przedsiębiorstwa uczniowskiego (od rejestracji do likwidacji) otrzymują certyfikat *Junior Achievement Latvia*,

a z uczelniami podpisano umowę, na mocy której certyfikat ten brany jest pod uwagę przy naborze studentów.

W **Austrii** program przedsiębiorstwa treningowego realizowany jest na dwóch uczelniach ekonomicznych, promuje się też współpracę biznesową między przedsiębiorstwami treningowymi prowadzonymi przez uczniów szkół średnich i studentów. We współpracy z instytucjami dalszego kształcenia nauczycieli uczelnie te oferują podstawowe szkolenia dla przyszłych nauczycieli przedsiębiorstw treningowych.

Na poziomie europejskim dwie główne sieci promujące programy przedsiębiorczości uczniowskiej/studenckiej w szkołach średnich i wyższych, *JA-YE Europe* i *JADE* (koordynująca *Junior Enterprises* w szkołach wyższych), zawarły ostatnio umowę o współpracy.

4.2. Przeszkody i czynniki ryzyka

Jednym z celów przedmiotowego badania była identyfikacja głównych problemów, przeszkód, słabych stron i czynników ryzyka, napotykanych w realizacji programów opartych na takiej metodologii. Chodzi tu o określenie działań, które mogłyby podjąć wszystkie odnośne podmioty, w tym administracje publiczne, zewnętrzni promotorzy (tacy jak organizacje pozarządowe), szkoły, przedsiębiorstwa i stowarzyszenia biznesowe, w celu zwiększenia efektywności takich programów, wzmocnienia ich obecności w systemach oświaty i zwiększenia zaangażowania uczniów, a także o określenie kierunków takich działań.

Przegląd większości prowadzonych w Europie programów przedsiębiorczości uczniowskiej oraz oceny ekspertów z tej dziedziny umożliwiły identyfikację niektórych z głównych przeszkód w dalszym rozpowszechnianiu takich koncepcji. Przeszkody te omówione zostały poniżej.

a) **Sztywne ramy** działania niektórych szkół (niewystarczająca elastyczność)

W niektórych przypadkach, i w różnym stopniu, szkoły nie dysponują niezbędną niezależnością i autonomią (pedagogiczną, administracyjną, finansową itd.) w angażowaniu się w zajęcia pozaprogramowe i/lub budowaniu związków z lokalnymi społecznościami i z prywatnymi podmiotami takimi jak przedsiębiorstwa. Szkoła zamknięta jest we własnych murach, nie może też utrzymywać kontaktów ze światem gospodarki. Szkołom powinny przysługiwać uprawnienia pozwalające na stworzenie środowiska nauki ułatwiającego nabywanie kompetencji wielokierunkowych, takich jak przedsiębiorczość. Powinny dysponować odpowiednimi środkami w sensie czasu, finansów i elastyczności w koordynowaniu zajęć mających na celu rozwój umiejętności uczniów. Należy je zachęcać do organizacji kursów także poza ramami formalnych przepisów oświatowych, gdyż to zwiększy ich zdolność do podejmowania nowych inicjatyw. Jeżeli program edukacyjny nie wchodzi w skład oficjalnego programu nauczania, szkoły boją się go wdrażać. Ponadto programy mini-przedsiębiorczości dają uczniom dużą dozę niezależności. Bardzo trudno jest wówczas nadzorować ich przy użyciu konwencjonalnych narzędzi pedagogicznych, wystawiać konwencjonalne oceny itd. Wprowadzenie takich programów wymaga od szkoły i nauczycieli liberalnego myślenia i przedsiębiorczej postawy.

b) **Finansowanie**

Bardzo często programy takie są promowane przez organizacje pozarządowe i inne podmioty pozostające poza systemem oświaty, oraz realizowane poza oficjalnym szkolnym programem nauczania. Oznacza to, że potrzebne są dodatkowe środki finansowe. Na przykład, może nie być możliwe zapłacenie nauczycielom za dodatkową pracę, jaką wkładają w opiekę nad mini-przedsiębiorstwami, lub za koszty podróży na targi krajowe lub międzynarodowe itd.

c) **Dodatkowe obciążenie** dla uczniów i nauczycieli

Programy tego rodzaju są bardzo wymagające zarówno wobec uczniów, jak i nauczycieli. Prowadzenie mini-przedsiębiorstwa to proces czasochłonny. Z tego względu osiągnięcie wysokiego poziomu motywacji na początku programu jest bardzo ważne dla ustalenia, jak poradzą sobie uczniowie i co wyniosą z programu. Dla uczniów może być jednak trudne połączenie pracy w przedsiębiorstwie z nauką innych przedmiotów wchodzących w skład programu nauczania. Z kolei wielu nauczycieli ze względu na przeciążenie programowe nie ma wystarczająco dużo czasu na nauczanie przedsiębiorczości oraz tworzenie i prowadzenie mini-przedsiębiorstw. Zaangażowanie w zajęcia pozaszkolne zapewnia uczniom liczne możliwości i korzyści, wiąże się jednak również z problemami w zakresie nadzoru nad takimi zajęciami i ich ubezpieczenia. Nauczyciele muszą uczestniczyć w odbywających się wieczorem zajęciach w celu sprawowania nadzoru oraz przez wzgląd na bezpieczeństwo w szkole.

d) Brak uznania (i wynagrodzenia) dla **dodatkowego wysiłku** nauczycieli

Jak wspomniano powyżej prowadzenie programów mini-przedsiębiorczości często wymaga od nauczycieli dodatkowego wysiłku wykraczającego poza normalne godziny lekcyjne. Nauczyciele zwykle są bardzo obciążeni pracą i prowadzeniem wielu zajęć. Jeżeli taki dodatkowy wysiłek nie spotyka się z uznaniem i nie jest wynagradzany, może to prowadzić do braku motywacji do angażowania się w takie zajęcia. W związku z tym włączenie programów przedsiębiorczości uczniowskiej do szkolnego programu nauczania może być bardzo istotne.

e) Programy wymagają od nauczycieli **nowych metod nauczania**

Prowadzenie takich programów wymaga od nauczycieli zmiany w ich tradycyjnym podejściu pedagogicznym. Wprawdzie początkowo nauczyciel przekazuje uczniom podstawową wiedzę i wyjaśnia kluczowe pojęcia biznesowe, jednak później jego rola staje się w coraz większym stopniu rolą pomocnika, doradcy i cichego obserwatora. Nauczyciel przekazuje uczniom odpowiedzialność za podejmowanie decyzji, odpowiedzialność za ich własną naukę oraz rozwój cech i umiejętności związanych z przedsiębiorczością. Dlatego też nauczycieli należy starannie dobierać i szkolić. Szkolenie wprowadzające powinno skupiać się na prowadzeniu mini-przedsiębiorstwa, na metodach pedagogicznych opartych na pracy zespołowej i realizacji projektów oraz obejmować znajomość celów i umiejętności, jakie uczniowie powinni nabyć dzięki udziałowi w takich zajęciach.

f) Znalezienie zewnętrznych **doradców/wolontariuszy**

Nawiązanie kontaktów ze światem biznesu oraz dostępność mentorów i doradców z lokalnych przedsiębiorstw jest elementem o kluczowym znaczeniu dla powodzenia programów mini-przedsiębiorczości w szkołach. Rola nauczyciela polega na pomaganiu i ułatwianiu uczniom realizacji kolejnych etapów programu, uczniowie potrzebują jednak doradców z prawdziwych przedsiębiorstw, których doświadczenie wniesie wartość dodaną i którzy pomogą im nauczyć się więcej o biznesie i przedsiębiorczości. Niekiedy znalezienie doradców z przedsiębiorstw może być bardzo trudne, gdyż przedsiębiorcy i biznesmeni są, rzecz jasna, bardzo zajęci.

Zwłaszcza w obszarach izolowanych szkoły mogą nie mieć tak dużego wyboru mentorów biznesowych, jaki by im odpowiadał. Powodzenie takich programów zależy w dużej mierze od dobrej woli i dostępności biznesmenów i lokalnych przedsiębiorstw zgadzających się służyć pomocą jako wolontariusze.

g) **Brak akceptacji** ze strony innych nauczycieli oraz dyrektorów szkół

Szkoły wszystkich poziomów, poczynając od ich dyrektorów, powinny być świadome wagi, jaką ma dla młodych ludzi rozwój postaw i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości oraz skuteczności programów mini-przedsiębiorczości pod tym względem. Szkoły powinny zaangażować się w to nowe podejście do nauczania i wspierać wdrażających je nauczycieli. Wielu nauczycieli jest niezadowolonych z ilości czasu poświęcanego na naukę przedsiębiorczości i programy mini-przedsiębiorczości w szkołach. Wiele pozostaje do zrobienia, jeżeli wszyscy członkowie kadry mają zaakceptować mini-przedsiębiorstwa jako użyteczne pod względem edukacyjnym. W realizacji tego celu bardziej aktywną rolę powinny odgrywać władze publiczne.

h) **Bariery prawne i administracyjne**

W wielu państwach mini-przedsiębiorstwa borykają się z praktycznymi trudnościami wynikającymi z problemów natury prawnej lub biurokratycznej. W zasadzie status prawny przedsiębiorstw uczniowskich nie jest jasny i brak właściwych uregulowań w odniesieniu do procedur administracyjnych, płacenia podatków i VAT-u, ubezpieczeń i odpowiedzialności itd. Mini-przedsiębiorstwa powinny być postrzegane jako narzędzie pedagogiczne i nie podlegać tym samym obciążeniom administracyjnym i fiskalnym, co prawdziwe podmioty gospodarcze, gdyż stanowi to poważną przeszkodę w korzystaniu z nich przez szkoły. W niektórych krajach programy takie nie mogą zostać oficjalnie uznane, gdyż prawo podatkowe dotyczące przedsiębiorstw nie pozwala na wyjątki dla celów programów edukacyjnych (*zagadnienie to omówiono szerzej w § 6*).

i) **Brak wsparcia i akceptacji ze strony władz publicznych**

Jedną z głównych przeszkód określonych przez ekspertów krajowych jest niewystarczające wsparcie ze strony władz publicznych (zwłaszcza Ministerstwa Oświaty) w zakresie promowania programów przedsiębiorczości uczniowskiej w szkołach. Ponieważ szkoły i nauczyciele dysponują pewnym stopniem autonomii w określaniu, jakie kursy zostaną zaoferowane uczniom, a przedsiębiorczość nie jest jeszcze szeroko akceptowana przez szkoły i społeczność edukacyjną jako cel nauczania, istnieje potrzeba promocji i perswazji. Pod tym względem zasadnicze znaczenie ma, aby aktywną rolę odgrywały ministerstwa oświaty. Ważny krok stanowiłoby znalezienie w szkolnym programie nauczania miejsca dla takich programów, jako opcji w ramach szerszego celu promowania kultury przedsiębiorczości. Jeżeli szkoły będą mogły realizować takie programy w ramach swojego programu nauczania, wzrośnie motywacja nauczycieli. Jeżeli program taki stanowi część programu nauczania, możliwe będzie też rozplanowanie zajęć w sposób nieprzeciążający uczniów pracą. Ponadto władze publiczne odpowiedzialne są za niespójność ram prawnych i administracyjnych, co niekiedy zniechęca do prowadzenia takich zajęć w szkole (*zagadnienia te omówiono szerzej w § 6*).

4.3. Dane ilościowe dotyczące realizacji programów

Niniejszy rozdział i poniższa tabela zawierają **dane szacunkowe** dotyczące stopnia **przenikania programów przedsiębiorczości uczniowskiej do szkół średnich**, w

odniesieniu do zaangażowania instytucji edukacyjnych i uczestnictwa uczniów. Szacunki te bazują na danych ilościowych zgromadzonych na potrzeby przedmiotowego badania przez wyznaczonych ekspertów krajowych. W wielu państwach informacje takie nie były dostępne w odniesieniu do wszystkich prowadzonych programów. Jednakże nawet w takich przypadkach w badaniu uwzględniono większość prowadzonych działań, a najważniejsze z nich pod względem ilościowym. Ponieważ dane, na których bazują szacunki, nie odnoszą się do wszystkich prowadzonych w Europie programów, stopień przenikania programów, a zwłaszcza uczestnictwa uczniów, jest prawdopodobnie zaniżony. Z tego względu przedstawione dane należy uważać za w miarę możliwości najbardziej zbliżone do rzeczywistości na podstawie dostępnych informacji.

Uczniowie uczestniczący w programach mini-przedsiębiorczości nadal stanowią mniejszość. W roku szkolnym 2003/04 w większości krajów odsetek uczniów szkół średnich zaangażowanych w takie programy wynosił mniej niż 1% ogółu. Państwami o najwyższej szacunkowej liczbie zaangażowanych uczniów (powyżej 2%) były **Irlandia, Litwa, Austria, Zjednoczone Królestwo i Norwegia**.

Szacuje się, że każdego roku w UE-25 i Norwegii w takich programach uczestniczy **co najmniej 200 tys. uczniów** szkół średnich (przy czym rzeczywista liczba jest prawdopodobnie wyższa). Liczba ta oparta jest na wybranym zbiorze najbardziej rozpowszechnionych w każdym państwie programów spośród wymienionych w wykazie przedstawionym w załączniku.

Ponieważ jednak programy takie nie powinny być narzucane uczniom, lecz raczej promowane i udostępniane wszystkim potencjalnie zainteresowanym, w dłuższym horyzoncie czasowym istotniejsza jest prawdopodobnie liczba szkół, które postanowiły zapewnić swoim uczniom taką możliwość.

Państwami, w których takie programy wydają się być popularniejsze w szkołach średnich (szacuje się, że uczestniczy w nich 40-50% wszystkich szkół średnich) są **Irlandia**, gdzie prowadzonych jest wiele różnych przedsiębiorstw uczniowskich, w tym większość w ramach oficjalnego programu nauczania, oraz **Zjednoczone Królestwo**, gdzie zwłaszcza *Young Enterprise* ma długą i dobrze ugruntowaną tradycję. Kolejne pozycje zajmują państwa, w których szacuje się, że około 30% szkół średnich oferuje programy mini-przedsiębiorczości (**Belgia, Luksemburg, Norwegia**). W pozostałych krajach odsetek zaangażowanych szkół średnich oceniono na 3%-15%. Jednakże nawet najniższe wyniki wzrosłyby do 10-20%, gdyby uwzględniono tylko edukację **średnią drugiego stopnia**.

We wszystkich państwach (z wyjątkiem **Norwegii**) zdecydowana większość uczniów bierze udział w takich programach na poziomie szkół średnich drugiego stopnia. W niektórych państwach programy mini-przedsiębiorczości nie są nawet oferowane na poziomie edukacji średniej gimnazjalnej.

W odniesieniu do ich wykorzystania raczej **w szkołach średnich ogólnokształcących**, niż w **wyspecjalizowanych szkołach średnich** (zawodowych, technicznych lub ekonomicznych) obraz jest dość zróżnicowany - w krajach takich jak **Niemcy i Szwecja** poziom uczestnictwa jest znacznie wyższy w szkołach ogólnokształcących, natomiast w innych, takich jak **Austria i Republika Czeska**, sytuacja jest odwrotna.

Dostępne w ograniczonym stopniu dane na temat struktury uczestnictwa według **plci** wskazują na wyraźną równowagę między zaangażowaniem dziewcząt i chłopców, przy czym w niektórych przypadkach dziewczęta mają nawet przewagę (np. programy przedsiębiorczości *Junior Achievement* w **Estonii** i na **Łotwie**, gdzie stanowią ponad 60% całkowitej liczby).

W chwili obecnej żadne programy oparte na metodologii mini-przedsiębiorstw uczniowskich nie są prowadzone w **Grecji** ani w **Turcji**. Jednakże począwszy od roku szkolnego 2005/06 poważna inicjatywa zostanie wdrożona w Grecji (*patrz § 6.1.*). Ponadto w **Turcji** prowadzone są badania przygotowawcze mające na celu włączenie przedsiębiorstw uczniowskich do programu nauczania szkół zawodowych w oparciu o ustalenia zawarte w niniejszym sprawozdaniu.

Dane ilościowe dla **Hiszpanii, Włoch, Niderlandów, Rumunii i Słowacji** nie były dostępne.

TABELA: SZACUNKOWY UDZIAŁ PROGRAMÓW PRZEDSIĘBIORCZOŚCI UCZNIOWSKIEJ W SZKOŁACH ŚREDNICH

	Belgia ⁸	Belgia ⁹	Republika Czeska	Dania	Niemcy	Estonia	Francja	Irlandia	Łotwa	Litwa	Luksemburg	Węgry	Austria	Polska	Finlandia	Szwecja	Zjednoczone Królestwo	Norwegia
Szacunkowy % zaangażowanych szkół średnich w 2003/04 (gimnazjalne + II stopnia, wszystkie typy)	20-25 %	25-30 %	3-5 %	3-5 %	5-10 %	5-10 %	3-5 %	40-50 %	5-10 %	5-10 %	25-30 %	15-20 %	10-15 %	5-10 %	3-5%	10-15 %	40-50 %	30-40 % ¹⁰
Liczba uczniów uczestniczących w wybranej grupie programów w 2003/04 ¹¹.	1,500	4,989	6,375	1,271	10,532	504	4,432	13,656	685	2,450	168	5,470	16,300	19,913	1,199	10,050	45,982	45,592

⁸ Dane dla Wspólnoty Francuskiej.

⁹ Dane dla Wspólnoty Flamandzkiej.

¹⁰ Odsetek ten obliczono na podstawie całkowitej liczby szkół podstawowych i średnich, ponieważ w szkołach podstawowych również działają mini-przedsiębiorstwa, a w systemie norweskim edukacja podstawowa i średnia gimnazjalna są często łączone. Byłby on zapewne wyższy, gdyby uwzględniono wyłącznie szkoły średnie.

¹¹ Liczby oparte na wybranym zbiorze najbardziej rozpowszechnionych w każdym państwie programów spośród wymienionych w wykazie przedstawionym w załączniku.

4.4. Ewaluacja i wpływ

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie przeglądu narzędzi obecnie wykorzystywanych do **ewaluacji** jakości i efektywności takich programów, a także obecnie prowadzonych badań mających na celu pomiar ich ostatecznego **wpływu**.

- Ewaluacja programów

Każda ewaluacja programów przedsiębiorczości uczniowskiej ma na celu dokonanie pomiaru lub oceny:

- a. kompetencji nabytych przez uczniów;
- b. wypracowanych postaw i zamierzeń w odniesieniu do przedsiębiorczości;
- c. zadowolenia uczniów z programu.

Nie wszystkie programy przedsiębiorczości uczniowskiej poddawane są regularnej ewaluacji, aczkolwiek w większości przypadków w trakcie programu i/lub z jego końcem gromadzone są opinie nauczycieli i uczniów. Można to uznać za najprostszą i najczęściej stosowaną metodę ewaluacji, która realizowana jest za pomocą takich narzędzi jak:

- **samoocena** uczniów za pomocą kwestionariuszy;
- tworzenie przez uczniów dokumentów i **sprawozdań** w trakcie realizacji projektu, które następnie są oceniane przez nauczycieli, doradców biznesowych lub personel organizacji promującej dany program;
- analiza **wyników** osiągniętych przez uczniów, a także przez mini-przedsiębiorstwo jako całość, dokonywana przez nauczycieli lub doradców biznesowych;
- kwestionariusze wypełniane przez **nauczycieli**.

W szeregu programów połączono dwa narzędzia ewaluacji: ogólną ankietę w oparciu o kwestionariusz przygotowany przez uczniów oraz sprawozdanie na piśmie, w którym uczniowie mają ocenić swoje własne doświadczenia w celu uzyskania oceny o charakterze bardziej jakościowym.

Ponadto, z uwagi na fakt, iż nauczyciel jest w takich programach pomocnikiem, który śledzi różne etapy działalności mini-przedsiębiorstwa, wspiera uczniów oraz służy pomocą i poradą podczas całego procesu, **nauczyciel/trener** może dokonywać bieżącej i natychmiastowej oceny na podstawie stałej obserwacji: jak uczniowie radzą sobie z przydzielonymi zadaniami, jakie inicjatywy wykazują, jak rozwiązują problemy praktyczne, itd.

Najlepiej, gdyby zaangażowani uczniowie zostali poddani **badaniu** zarówno na początku programu, jak i na końcu, co pozwoli na dokonanie oceny zmian w postawach oraz nowo nabytych umiejętności (zarówno ogólnych, jak i biznesowych). W ramach niektórych programów z końcem każdego roku przeprowadza się wywiady telefoniczne z wybraną grupą uczniów.

Użytecznym środkiem sugerowanym w celu maksymalizacji wyników ewaluacji jest porównanie wyników badań postępów w nabywaniu kompetencji i postaw z informacjami pozyskanymi od testowanej grupy uczniów **niezaangażowanych** w programy mini-przedsiębiorczości, co podkreśla wartość dodaną uzyskaną przez uczniów uczestniczących w programie.

Większe prawdopodobieństwo regularnej oceny występuje w przypadku programów funkcjonujących w ramach **krajowego programu nauczania**. Taka ocena może mieć formę,

na przykład, egzaminów (tak jak w **Austrii**, gdzie programy takie objęte są państwowym egzaminem końcowym) lub ewaluacji jakości nauczania i uczenia się w szkołach, dokonywanej przez inspektorów publicznych (jak ma to miejsce na przykład w **Irlandii**).

Ewaluacji dokonują zwykle organizacje promujące w kontekście konkursów ogólnokrajowych na najlepsze mini-przedsiębiorstwo. W ujęciu bardziej ogólnym, niektóre procedury ewaluacyjne wykonywane są przez organizacje promujące, które analizują dane ilościowe i jakościowe.

Rzadziej stosowane narzędzia ewaluacji to:

- **egzamin** na koniec programu;
- ewaluacja ze strony **niezależnego** podmiotu lub komisji;
- **zogniskowane wywiady grupowe** przeprowadzane z końcem programu.

W odniesieniu do **egzaminu** na koniec programu, byłby on najbardziej skuteczny, gdyby przyjął formę praktyczną, tzn. uczniowie braliby na koniec programu udział w dniu biznesu lub analizie przypadku, przedstawiając konkretne nabyte umiejętności i koncepcje, co stanowiło by ocenę ich zachowania. Na przykład uczniowie mogliby cały dzień pracować w wirtualnym przedsiębiorstwie, zajmując się skomplikowanymi sytuacjami biznesowymi i wyzwaniem z zakresu przedsiębiorczości, realizując różne zadania i transakcje w celu wykazania się nabytymi kompetencjami i wiedzą o prowadzeniu przedsiębiorstwa.

Egzamin międzynarodowy Young Enterprise, mający na celu pomiar wiedzy i umiejętności nabytych przez uczniów biorących udział w programie przedsiębiorczości uczniowskiej *Junior Achievement–Young Enterprise* organizowany jest przez dział egzaminów międzynarodowych **Uniwersytetu w Cambridge**. Egzamin opiera się na studium przypadku całkowicie fikcyjnego mini-przedsiębiorstwa - opis przypadku zostaje przekazany uczniom przed egzaminem. Następnie uczniowie w gronie własnym i doradców biznesowych omawiają doświadczenia własnego przedsiębiorstwa, porównując je ze studium przypadku. Egzamin ma na celu ocenę, czy uczniowie rzeczywiście skorzystali z udziału w przedsiębiorstwie uczniowskim, i sprawdza kluczowe umiejętności, które nabyć jest w stanie każdy uczestnik. Jest to egzamin otwarty dostępny dla uczestników programów sieci *JA-YE Europe* we wszystkich krajach. Zapewnia światowe uznanie dokonań poprzez certyfikację zgodnie z normą uzgodnioną na szczeblu międzynarodowym.

Kolejnym przydatnym narzędziem ewaluacji jest prowadzenie **zogniskowanych wywiadów grupowych**, w ramach których nauczyciele i uczniowie mogą omawiać i analizować szczegółowo mocne i słabe strony programu, problemy, z którymi borykali się uczniowie i umiejętności, które nabyli. Zogniskowany wywiad grupowy może mieć miejsce zarówno przed rozpoczęciem programu, jak i na jego zakończenie (podejście to jest stosowane na przykład w **Irlandii** w programie mini-przedsiębiorczości w roku przejściowym „*Get up and Go*” oraz w programie *Junior Achievement Company Programme*).

Metodą wartą uwagi, aczkolwiek nieczęsto stosowaną, jest wynajęcie zewnętrznej agencji w celu przeprowadzenia niezależnej ewaluacji programu.

Europejska sieć przedsiębiorstw treningowych wdraża **certyfikat jakości EUROPEN**, określający wspólne zasady ewaluacji wirtualnych przedsiębiorstw. Ustanowienie kryteriów

jakości na poziomie europejskim spotkało się z poparciem Komisji, którego przejawem był program „Leonardo da Vinci”¹².

Skuteczna ewaluacja programów mini-przedsiębiorczości w szkole pozwoli na wynagrodzenie sukcesów, określenie obszarów, w których występują trudności oraz wdrażanie planów eliminacji niedociągnięć. W procesie ewaluacji kierownictwo szkoły powinno starać się uwzględniać poglądy i opinie wszystkich zaangażowanych w program mini-przedsiębiorczości, w tym uczniów, koordynatorów mini-przedsiębiorstw, nauczycieli, wolontariuszy ze świata biznesu i społeczności lokalnych, rodziców i organizacji zajmujących się promocją.

- Skutki programów

W analizie skutków proponuje się uwzględnienie następujących głównych wskaźników:

- a) **postaw** w stosunku do przedsiębiorczości wypracowanych przez uczniów;
- b) liczby uczniów/studentów **rozpoczynających działalność gospodarczą** po studiach.

Jeśli chodzi o drugi wskaźnik, badania mogłyby w sposób bardziej ogólny ukazywać, w jakim zakresie programy okazały się **przydatne dla uczniów po ich zakończeniu**. Oprócz liczby uczniów zakładających przedsiębiorstwa można również podać informacje o dalszych karierach absolwentów, tzn. jakie stanowiska zajmują i jaka jest wśród nich stopa zatrudnienia. Zasadnicze znaczenie ma porównanie danych z danymi uczniów, którzy nie uczestniczyli w takich programach.

W chwili obecnej w Europie **brak wystarczających badań** dotyczących wpływu programów mini-przedsiębiorczości na uczniów. Dotychczas przeprowadzono bardzo niewiele badań, na poziomie krajowym i dla celów specyficznych programów.

Ograniczone dane **potwierdzają** jednak skuteczność takich programów w promowaniu w wymierny sposób ducha przedsiębiorczości wśród młodych ludzi.

W 2002 r. organizacja **Young Enterprise Sweden** przeprowadziła **badanie**, które objęło uczniów mających za sobą udział w programie mini-przedsiębiorczości Young Enterprise od 1980 r.¹³. Ankieta wykazała, że **7% uczniów, którzy na nią odpowiedzieli, nadal prowadziło przedsiębiorstwa**, natomiast **13% z nich rozpoczęło później własną działalność gospodarczą**. Wskaźnik ten przejawiał tendencję do zwiększania się wraz z wiekiem. **W grupie wiekowej 29-latków lub starszych wzrósł on do 19%**. Z biegiem lat byli uczestnicy programów YE zatrudnili we własnych przedsiębiorstwach 16 tys. osób.

Większość uczniów (87 %) uważa, że poprzez udział w programie poszerzyli swoją wiedzę o prowadzeniu przedsiębiorstwa oraz udoskonalili umiejętność rozwiązywania problemów. Zaznaczali także, że wzrosła ich pewność siebie i umiejętność pracy z innymi.

Podobne wyniki dało badanie przeprowadzone później przez **Young Enterprise Norway**¹⁴. 9,7% respondentów, którzy uczestniczyli w programie, rozpoczęło własną działalność gospodarczą po ukończeniu szkoły średniej drugiego stopnia, a **20,5% respondentów zrobiło**

---

¹² Więcej informacji o „Analizie i opracowaniu minimalnych kryteriów jakości” znaleźć można na stronie internetowej EUROOPEN: www.europen.info/leonardo.

¹³ *Ung Företagsamhet*, „Co stało się potem?”. 2002, CMA - Centre Market Analysis AB.

¹⁴ „Co stało się później?” 2003, M. Luktvaslimo.

to w wieku 25-34 lat. W Norwegii na poziomie krajowym dla grupy wiekowej 25-34 lat porównywalny odsetek obliczono na 4,5%¹⁵.

Badanie przeprowadzone w Norwegii wykazało, że 30% spośród zakładających własne przedsiębiorstwa po ukończeniu szkoły średniej drugiego stopnia to kobiety, które stanowią także 50% szefów przedsiębiorstw. W Norwegii kobiety stanowią 19% całkowitej liczby właścicieli, 11,3% prezesów oraz 16,5% dyrektorów przedsiębiorstw. Pokazuje to, że programy mini-przedsiębiorczości mogą mieć także wpływ na zwiększenie odsetka kobiet wśród wyższej kadry kierowniczej. Wydaje się, że realizacja takich programów wpływa pozytywnie na równość szans obu płci w odniesieniu do zajmowania kluczowych stanowisk w przedsiębiorstwach.

Wpływ tego rodzaju działań potwierdza nowsze badanie (opublikowane w 2005 r.), z którego wynika, że własna działalność gospodarczą założyło 26,6% absolwentów z grupy wiekowej 29-latków i starszych¹⁶. Łącznie 16,6% wszystkich respondentów mających za sobą udział w programach mini-przedsiębiorczości założyło jedno lub więcej przedsiębiorstw (w porównaniu z 9,7% w poprzednim badaniu).

W **Belgii** wyniki badania przeprowadzonego we Wspólnocie Flamandzkiej¹⁷ wśród uczniów, którzy brali udział w programach mini-przedsiębiorczości w ciągu ostatnich trzech lat wykazały, że 9 na 10 młodych ludzi ma bardzo pozytywną postawę w stosunku do świata biznesu, a 1 na 5 stwierdził, że chciałby założyć własne przedsiębiorstwo w ciągu najbliższych pięciu lat.

W **Niemczech**, zgodnie z wynikami ewaluacji wewnętrznej, ponad 80% uczestników programu JUNIOR w roku szkolnym 2003/04 uważa, że dzięki programowi lepiej rozumieją zagadnienia ekonomiczne i biznesowe, a 1 na 3 jest sobie w stanie wyobrazić swoje własne przedsiębiorstwo.

JADE, Europejska Konfederacja Junior Enterprises, przeprowadziła pilotażowe badanie¹⁸ rozwoju ducha przedsiębiorczości i pewności siebie wśród uczestników programów Junior Enterprises w szkolnictwie wyższym. Z badania wynika, że 80% osób nim objętych wykazuje umiejętność wiary w siebie, 98% jest otwartych na zmiany a 79% wykazuje kreatywność. Pod tym względem wydaje się, że uczestnicy w pełni nabyli umiejętności z zakresu przedsiębiorczości zgodne z profilem kierownictwa przedsiębiorstwa.

Organizacja *Junior Achievement –Young Enterprise Europe* przeprowadziła badanie o nazwie „Przedsiębiorstwo 2010 – następna generacja”¹⁹. W ramach badania zapytano 10 tys. uczniów szkół średnich, zarówno uczestników programów JA-YE, jak i pozostałych, o ich postawy w stosunku do przedsiębiorczości. Badanie porównuje wyniki z 26 krajów i ma być powtarzane co trzy lata. Wstępne wyniki pokazują, że 77% uczniów uczestniczących w programach przedsiębiorczości może uważać samozatrudnienie za możliwość przyszłej kariery, oraz że młodzi ludzie, którzy nie przeszli szkolenia z zakresu przedsiębiorczości, są o wiele mniej

---

¹⁵ Kolvereid i Alsos, dane z 1997.

¹⁶ M. Haugum, Ungdomsbedrifter og entreprenørskap 2005. Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer.

¹⁷ VLAJO, 2001.

¹⁸ Profesor Renaud Redien-Collot, Advancia Paris i Mojca Jesenovec, Senior Project Manager, JADE www.jadenet.org

¹⁹ Ostateczne wyniki dostępne od października 2005 pod adresem: www.ja-ye.org

skłonni do wzięcia pod uwagę możliwości samozatrudnienia niż uczestnicy programów *JA-YE*.

5. Przykłady sukcesów odniesionych przez uczniów

➤ *Miera – Wieszaki na banany (Belgia)*

W szkole Vti Mariendaal Instituut w belgijskiej miejscowości Diest grupa sześciu uczniów, z których każdy przodował pod względem liczby nieusprawiedliwionych nieobecności, założyła, pod nadzorem swojego nauczyciela, mini-przedsiębiorstwo „Miera”. U członków grupy wykształciła się silna motywacja, poświęcali nawet swój wolny czas na prowadzenie przedsiębiorstwa i wytwarzanie swojego produktu – wieszaków na banany.

Przed założeniem przedsiębiorstwa brakowało im pewności siebie, mieli niskie poczucie własnej wartości i uważali się za ludzi będących „na marginesie”. Dzięki doświadczeniu z przedsiębiorczością zaczęli odkrywać własne umiejętności i talenty oraz odzyskiwać pewność siebie i poczucie własnej wartości. Ponadto ich relacje z nauczycielem uległy korzystnej zmianie, wskutek której jego funkcją stało się doradztwo/konsultacja. Dwie osoby z grupy założyły własne przedsiębiorstwo, cieszące się dużym powodzeniem (D’Hondt – konstrukcje dachowe).

➤ *ALCA Bohne GesmbH – kawa i herbata (Austria)*

„ALCA Bohne GesmbH” z Austrii to przedsiębiorstwo treningowe handlujące kawą i herbatą, założone w 1993 r. i mieszczące się w Szkole Zarządzania Przedsiębiorczością w regionie Salzburga (Neumarkt am Wallersee). Wiek uczniów wynosi od 17 do 18 lat; przedsiębiorstwo treningowe prowadzone jest w czwartym roku tej pięcioletniej specjalistycznej szkoły biznesowej.

We wcześniejszych latach szkolnych uczniowie uczą się kilku przedmiotów biznesowych, co pozwala im sprostać wyzwaniom pracy we wspomnianym przedsiębiorstwie. ALCA Bohne wykazuje optymalne wyniki. Jest niezawodnym partnerem na krajowym rynku przedsiębiorstw treningowych, gdzie ma około 950 konkurentów, co jest normą w zakresie konkurencji na tym rynku w Austrii. Przedsiębiorstwo, obejmujące uczniów i nauczycieli, to trwałe osiągnięcie edukacyjne wysokiej jakości. Chociaż personel (uczniowie) zmienia się z każdym kolejnym rokiem szkolnym, przedsiębiorstwo przestrzega własnych wysokich standardów, co pokazuje, że programy tego typu mają wpływ na jakość kształcenia. ALCA Bohne współpracuje z dwoma prawdziwymi przedsiębiorstwami wspierającymi uczniowską firmę przez wszystkie lata jej działalności i czerpiącymi korzyści z umiejętności uczniów.

➤ *S4S – „Spielmaschine” (Niemcy)*

W październiku 2002 r. w Niemczech w ramach programu JUNIOR założono przedsiębiorstwo S4S - Students for Students. Jego produktem była „Spielmaschine” (maszyna do gier), zbiór 166 gier na spotkania grupowe, seminaria i przyjęcia urodzinowe. Każda gra jest skategoryzowana, oceniona zgodnie z właściwymi kryteriami i opatrzona wszechstronnymi informacjami. Produkt został opracowany przez samych uczniów i ukończony w lutym 2003 r. Przedsiębiorstwu udało się sprzedać ponad 580 egzemplarzy produktu, jego obroty wyniosły prawie 5 tys. EUR, a zysk prawie 2 tys. EUR, co oznaczało wzrost wartości akcji o około 256%. Podobnie jak w każdym przedsiębiorstwie w ramach programu JUNIOR praca została rozdzielona między cztery działy: administracji, marketingu, produkcji i finansów.

Dział marketingu przeprowadził badanie na początku projektu, a także był odpowiedzialny za kontakty z mediami i opinią publiczną, które były bardzo udane – świadczyły o tym programy telewizyjne i radiowe oraz liczne artykuły w prasie. Dział marketingu opracował także różne sposoby sprzedaży produktu, takie jak targi, współpraca z innym przedsiębiorstwem w ramach programu JUNIOR i wykorzystanie Internetu. Dział produkcji był odpowiedzialny nie tylko za produkcję *Spielmaschine*, ale również za znalezienie najbardziej opłacalnego sposobu drukowania produktu.

Wszyscy uczniowie podkreślali korzyści płynące z tych doświadczeń: zdobycie faktycznego wyobrażenia o świecie pracy, zapoznanie się z zagadnieniami z zakresu ekonomii, udoskonalenie umiejętności osobistych oraz rozwój kompetencji z zakresu pracy zespołowej. Niektórzy z uczniów kontynuowali działalność po tym, jak przedsiębiorstwo musiało zostać zlikwidowane.

➤ ***R@ - myszy komputerowe (Estonia)***

W roku szkolnym 2003/2004 w szkole średniej drugiego stopnia w małej estońskiej wiosce założone zostało przedsiębiorstwo uczniowskie R@. Funkcjonowało ono na zasadzie zajęć ponadprogramowych.

Produktem działalności przedsiębiorstwa uczniowskiego była produkcja pokrytej materiałem myszy komputerowej o wyglądzie zabawki. Dzięki dobrej strategii sprzedaży produkt stał się dość znany i popularny w Estonii, a w prasie pojawiały się artykuły o przedsiębiorstwie.

W chwili obecnej niektórzy uczestnicy przedsięwzięcia ukończyli już szkołę średnią i studiują na uczelniach. Planują rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej.

Przypadek ten ma szczególne znaczenie w Estonii, gdyż w małych wioskach na południu kraju stopa bezrobocia jest bardzo wysoka, a duch przedsiębiorczości słabo rozpowszechniony. Trudno jest nawet znaleźć lokalnych konsultantów biznesowych dla uczniów. Każdy z członków tej grupy twierdzi, że wypracowali sobie nowy sposób myślenia – postrzegają przedsiębiorczość jako istotną opcję życiową. Są również chętni do promowania przedsiębiorstwa uczniowskiego jako ważnego narzędzia edukacyjnego. Po ich sukcesie i nagłośnieniu go przez media przedsiębiorstwa uczniowskie stały się dość popularne wśród uczniów, a także zyskały przychylną opinię rodziców.

➤ ***„School Days” – rocznik szkolny (Irlandia)***

„School Days” z Irlandii jest przykładem prawdziwego mini-przedsiębiorstwa założonego przez 16 uczennic szkoły średniej dla dziewcząt w Dublinie w ramach programu mini-przedsiębiorczości w roku przejściowym „Get up and Go”.

Niedawno uczniowie ostatniego roku w tej szkole zażyczyli sobie rocznika z ich ostatniego roku. Poprosili uczniów roku przejściowego o stworzenie rocznika w ramach programu mini-przedsiębiorczości. Po kilku spotkaniach i poważnych badaniach rynku uznano to za dobry i wykonalny pomysł. Celem mini-przedsiębiorstwa było stworzenie podsumowania roku szkolnego 2003/2004 w formie 32-stronicowego, kolorowego rocznika na lśniącym papierze i w formacie A4.

Dzięki reklamie, sponsoringowi i sprzedaży produktu uczniowie wypracowali zysk wynoszący 3 600 EUR. Mieli możliwość zdobycia osobistego doświadczenia w planowaniu, tworzeniu i prowadzeniu przedsiębiorstwa. Generowanie pomysłów i planowanie biznesowe stanowiły kluczowe komponenty w procesie umożliwiającym uczniom identyfikację możliwych pierwszych kroków w tworzeniu i rozwijaniu koncepcji dla nowo uruchomionego przedsiębiorstwa.

➤ ***Presnatch – haki „Preventor” (Szwecja)***

Misja biznesowa szwedzkiego mini-przedsiębiorstwa „Presnatch” bazuje na oferowaniu rozwiązania problemu kradzieży bagaży/torebek w miejscach publicznych, takich jak kawiarnie, restauracje i hotele, zwiększającego poziom bezpieczeństwa i wygody gości. „Presnatch” stworzyło innowacyjny hak zapobiegający tego typu kradzieżom w restauracjach i barach. Przedsiębiorstwo współpracowało ściśle ze szwedzką policją. Uczestnicy przedsięwzięcia zaprojektowali i stworzyli „Preventora” i zajmują się jego marketingiem i sprzedażą. Produkt umieszcza się pod stołem koło każdego krzesła w kawiarni, restauracji i/lub hotelu. Goście mogą wieszać swój bagaż na haku. Dzięki produktowi firmy Presnatch goście nie muszą trzymać toreb na kolanach, co zwiększa komfort i wygode.

Aby zapewnić sobie własność projektu produktu uczniowie zwrócili się do Szwedzkiego Biura Patentów i Rejestracji o przyznanie wyłącznych praw do „Preventora”.

Przedsiębiorstwo działa na stale rosnącym rynku. W chwili obecnej jego produkt jest w Szwecji jedynym tego typu produktem. W rezultacie celem przedsiębiorstwa jest szybki rozwój przed pojawieniem się konkurencji. Ponieważ przyszłościowy potencjał rynku był bardzo wysoki, uczniowie postanowili kontynuować działalność podczas studiów uniwersyteckich.

➤ ***Dogbag - Przyjazne dla środowiska torebki na psie odchody (Norwegia)***

Pięć dziewcząt w szkole średniej drugiego stopnia założyło przedsiębiorstwo o nazwie *Dogbag*, którego celem było stworzenie przyjaznej dla środowiska torebki na psie odchody. Tradycyjne torebki mają zasadniczą wadę – wprawdzie zawierają materiał organiczny, jednak same się nie rozkładają, wskutek czego zanieczyszczają środowisko. Po przeprowadzeniu badań uczennice znalazły przyjazny dla środowiska plastikowy materiał rozkładający się po około czterech dniach.

Uzyskawszy kredyt na wstępne inwestycje nawiązały kontakt z lokalnym przemysłem i wyprodukowały 1000 rolek takich torebek. Torebki wprowadzono do sprzedaży w jednym z dużych supermarketów w dzielnicy. Sieć sklepów spożywczych uznała pomysł za na tyle interesujący, że podpisała z przedsiębiorstwem uczniowskim umowę czyniącą ją wyłącznym dystrybutorem torebek. Wkrótce okazało się, że 1000 rolek to za mało i trzeba wyprodukować więcej.

6. Warunki ramowe, wsparcie i rola polityki publicznej

6.1. Źródła finansowania i wsparcie ze strony sektora prywatnego

W większości przypadków programy przedsiębiorczości uczniowskiej są **stymulowane raczej przez organizacje zewnętrzne** (np. organizacje pozarządowe), niż przez sam system oświaty, chociaż mogą otrzymywać poważne wsparcie sektora publicznego. Z tego względu, a także dlatego, że programy te niekiedy prowadzone są poza ramami oficjalnych szkolnych programów nauczania, głównym problemem jaki je dotyka jest **niedobór środków finansowych**.

Działalność przedsiębiorstw uczniowskich często opiera się na **silnym zaangażowaniu sektora prywatnego**, przyjmującym postać finansowania i wkładów rzeczowych. W zależności od państwa i konkretnego programu, w niektórych przypadkach dostępne **środki finansowe** są głównie **publiczne** (na przykład w **Austrii, Francji i Norwegii**); w pozostałych przypadkach pochodzą głównie z sektora **prywatnego** (na przykład w **Republice Czeskiej, na Łotwie, w Niderlandach i w Polsce**). Przegląd źródeł finansowania wskazuje na dużą różnorodność sytuacji i różnych rozwiązań w odniesieniu do pochodzenia funduszy na tego rodzaju programy. Najczęściej duża część (np. 80 % lub więcej) funduszy pochodzi albo z sektora publicznego, albo z prywatnego, a tylko w kilku przypadkach udział finansowy obu sektorów wydaje się być bardziej zrównoważony (np. w **Danii, Irlandii i Szwecji**). Sytuacja może sugerować trudności w zbalansowaniu środków publicznych i prywatnych.

Jako część środków publicznych **fundusze z UE**, poprzez **Europejski Fundusz Społeczny (EFS)** i programy takie jak „Leonardo da Vinci”, mogą odegrać ważną rolę w rozwoju tego rodzaju działalności. Na przykład we **Francji** wsparcie ze strony EFS wnosi cenny wkład w przyspieszenie dostosowania kształcenia zawodowego do nowego kontekstu gospodarczego i społecznego. Finansowy wkład EFS umożliwia zapewnienie systematycznego wsparcia dla budowania więzi między szkołami i przedsiębiorstwami oraz rozwoju projektów z dziedziny przedsiębiorczości we Francji, także tych opartych na przedsiębiorczości uczniowskiej, w szkołach średnich technicznych i zawodowych ²⁰.

Także w **Grecji**, w ramach programu działania w zakresie oświaty jeden z głównych projektów przewiduje prowadzenie przedsiębiorstw wirtualnych w szkołach średnich technicznych oraz w instytucjach początkowego szkolenia zawodowego. Przyjęta definicja przedsiębiorstwa wirtualnego uwzględnia już definicję przedsiębiorstwa uczniowskiego przedstawioną w niniejszym sprawozdaniu. Poczynając od roku szkolnego 2005/06 wszystkie szkoły techniczne otrzymają możliwość uczestnictwa przez okres dwóch lat.

W odniesieniu do sektora prywatnego wsparcie finansowe pochodzi głównie od poszczególnych **przedsiębiorstw, fundacji i stowarzyszeń biznesowych**. W wielu krajach ważną rolę odgrywają **banki**. W niektórych przypadkach głównym źródłem finansowania są **opłaty za udział** pobierane od szkół i uczniów.

Jednakże równie ważne lub nawet ważniejsze niż wsparcie finansowe są **wkłady niepieniężne** ze strony świata biznesu. Mogą one przyjmować postać przekazywania wiedzy fachowej i doświadczeń przy organizacji programów, bezpośredniego udziału doradców biznesowych, konsultantów lub opiekunów, organizacji szkoleń dla nauczycieli, zapewnienia bezpłatnego dostępu do obiektów i biur, pomocy w organizacji wydarzeń takich, jak targi itd.

---

²⁰ Przegląd programów EFS za okres 2004-2006. AXE 3 – Measure 4: Faciliter le passage de l'école au travail.

Szczególnie istotne korzyści programy takie czerpią z możliwości korzystania z usług **doradców biznesowych** wnoszących swoją wiedzę fachową, podnoszących zainteresowanie uczniów przedsiębiorczością i uczestniczących w programie bezpośrednio jako specjaliści.

Należy podkreślić, że uczniowie mający za sobą udział w programach mini-przedsiębiorczości mogą stanowić znakomite **źródło kadr** dla przedsiębiorstw, gdyż zyskali bezpośrednie doświadczenie w zakresie działania przedsiębiorstwa oraz zestaw umiejętności, które mogą być niezwykle przydatne w dynamicznej organizacji. Często jest to istotny argument przekonujący przedsiębiorstwa do angażowania się w takie programy.

- W **Niemczech** od 1997 r. program JUNIOR sponsoruje towarzystwo ubezpieczeniowe *Gothaer*. Ubezpieczenie samo w sobie jest istotną kwestią dla uczestniczących uczniów i ich przedsiębiorstw. *Gothaer* zapewnia każdemu mini-przedsiębiorstwu komercyjne ubezpieczenie OC, a także ubezpieczenie od odpowiedzialności prawnej za wady produktu i ubezpieczenie wypadkowe. Stanowi to uzupełnienie zwykłego ubezpieczenia szkolnego. Procedury te mają na celu ochronę mini-przedsiębiorstw działających w ramach programu JUNIOR przed zbędnym ryzykiem. Ponadto *Gothaer* udostępnia ekspertów jako konsultantów na seminaria oraz jako egzaminatorów w konkursach mini-przedsiębiorstw, a także zapewnia wsparcie w kontaktach z opinią publiczną i mediami.
- W **Hiszpanii** prowadząca działalność bankową spółka *CAJASTUR* odgrywa bardzo ważną rolę w programie *Empresa Joven Europea (EJE)*. Bank oferuje mini-przedsiębiorstwom wolne od oprocentowania kredyty, a także możliwość otwierania rachunków bankowych i korzystania ze znacznych rabatów od opłat bankowych. W celu uzyskania kredytu mini-przedsiębiorstwa organizują spotkania z dyrektorami lokalnych oddziałów. Są proszone o przedstawienie biznes-planu, który zostaje szczegółowo wyjaśniony podczas takiego spotkania.
- W **Szwecji** organizacja *Young Enterprise* stworzyła model współpracy między podmiotami zapewniającymi jej fundusze i partnerami. Wszystkie oddziały regionalne *Young Enterprise* działają zgodnie z tym modelem. Ma on na celu jasne określenie, co zyskują podmioty finansujące *Young Enterprise*. Model obejmuje złotych, srebrnych i brązowych partnerów oraz określa korzyści czerpane przez sponsorów, od dużego logo na wszystkich materiałach prezentacyjnych/informacyjnych *Young Enterprise* po możliwość wykorzystania przez partnera znaku graficznego *Young Enterprise* do własnych działań marketingowych.

6.2. Warunki ramowe i wsparcie ze strony sektora publicznego

Włączenie do programu nauczania

Działalność przedsiębiorstw uczniowskich może być prowadzona zarówno w ramach programu szkolnego, jak i na zasadzie zajęć ponadprogramowych. W niektórych państwach stosowane są oba rozwiązania, w innych natomiast programy takie realizowane są głównie w ramach programu szkolnego (np. w **Republice Czeskiej, Finlandii, Irlandii, Austrii i Norwegii**) lub głównie poza nim (np. w **Belgii**²¹, **Estonii, Niemczech i Szwecji**). Ponadto działalność mini-przedsiębiorstw może być prowadzona w normalnych godzinach zajęć szkolnych lub jako zajęcia pozalekcyjne lub pozaszkolne, w trakcie których uczniowie realizują swój projekt po zakończeniu lekcji. W większości przypadków mamy do czynienia z

²¹ Wspólnota Francuska

współistnieniem obu podejść, jednak w niektórych krajach, takich jak **Belgia** (Wspólnota Francuska), **Estonia** i **Luksemburg** programy przedsiębiorczości uczniowskiej realizowane są głównie poza normalnymi godzinami lekcyjnymi. Kiedy zajęcia takie są całkowicie ponadprogramowe, ich poważną wadą jest konieczność inwestowania w nie przez nauczycieli dodatkowego czasu oraz ryzyko, że nie zawsze za taką dodatkową pracę zostaną wynagrodzeni.

Co prawda w wielu przypadkach, być może nawet w większości, programy przedsiębiorczości uczniowskiej realizowane są w ramach szkolnego programu nauczania, to jednak generalnie nie spotykają się z wystarczającym **uznaniem** ze strony władz oświatowych i nie są przez nie wystarczająco **promowane**, a także występują **problemy z włączeniem** ich do oficjalnych zajęć. Praktyczne problemy z wdrażaniem takich zajęć wiążą się z wymogami dotyczącymi realizacji celów programu nauczania w odniesieniu do każdego przedmiotu, przeciążeniem programowym oraz brakiem wystarczającej liczby godzin na realizację zagadnień programowych, trudnościami dotyczącymi przyjęcia podejścia ogólnoprogramowego w odniesieniu do niektórych programów, a także z brakiem motywacji wśród kadry pedagogicznej.

Pewien brak elastyczności może w niektórych przypadkach powodować problemy, jednak generalnie uważa się, że we wszystkich krajach **szkoły cieszą się wystarczającą autonomią**, pozwalającą im na realizację programów przedsiębiorczości uczniowskiej, czy to jako zajęć programowych, czy to ponadprogramowych. Poważną przeszkodę stanowi **niechęć szkół i nauczycieli** do angażowania się w przypadkach, kiedy programy takie nie są wspierane, zalecane lub uznawane przez władze oświatowe.

Oficjalne włączenie programów przedsiębiorczości uczniowskiej jako **opcji w ramach obowiązującego programu nauczania** na poziomie krajowym lub regionalnym korzystnie wpływa na ich zdolność rozpowszechniania się i odnoszenia sukcesów, na przykład poprzez zwiększanie motywacji nauczycieli oraz udostępnianie wystarczającej liczby godzin lekcyjnych. Jednakże często potrzebna jest pewna ilość **dodatkowego czasu** oraz **pracy** pozaszkolnej ze strony uczniów, zwłaszcza w przypadku mini-przedsiębiorstw oferujących prawdziwe produkty lub usługi.

Formalne uznanie takich programów w ramach krajowych programów nauczania jest bardziej prawdopodobne w edukacji średniej **zawodowej**, gdzie dotyczy ono raczej przedsiębiorstw wirtualnych lub treningowych, niż prawdziwych (na przykład w **Austrii**, **Republice Czeskiej** i **Finlandii**). W mniejszej liczbie przypadków programy przedsiębiorczości uczniowskiej są uznawane i zalecane w ramach krajowego programu nauczania dla szkół średnich ogólnokształcących (na przykład w **Irlandii**, na **Łotwie** i w **Norwegii**).

- W **Irlandii** nauczanie przedsiębiorczości włączono do programów szkoły średniej drugiego stopnia, w tym Transition Year, Leaving Certificate Vocational Programme i Leaving Certificate Applied. Częścią każdego z tych programów może być mini-przedsiębiorczość.
- Na **Łotwie** w ramach modułu „Przedsiębiorczość”, wchodzącego w skład kursów „Podstawy biznesu” i „Nauki ekonomiczne”, od uczniów wymaga się umiejętności przygotowania biznes-planu, którą mogą nabyć pracując we własnym mini-przedsiębiorstwie.

- W **Norwegii** przedsiębiorstwa uczniowskie i przedsiębiorczość objęte są modulem programowym w zakresie praktycznej realizacji projektów jako przedmiot opcjonalny na poziomie średnim drugiego stopnia (etapy 8-10). Przeznacza się na nie co najmniej 228 godzin w ciągu trzech lat. Uczniowie mogą wybierać między tą opcją a drugim językiem obcym. Od 2006 r., kiedy nauka drugiego języka obcego stanie się obowiązkowa, praktyczna realizacja projektów będzie stanowić odrębny moduł programowy, który uczniowie będą mogli wybrać.

Przykłady na poziomie regionalnym można znaleźć w **Niemczech**, gdzie w Landzie Badenii-Wirtembergii program *JUNIOR* zatwierdzono jako projekt dla klas 11-13, a w Landzie Bawarii poczynając od roku szkolnego 2005/06 uczniowie szkół średnich na poziomie 10 mogą wybrać „stworzenie mini-przedsiębiorstwa” jako przedmiot opcjonalny. Także w **Hiszpanii**, w Księstwie Asturii, program *Empresa Joven Europea* został włączony do regionalnego programu dla szkół średnich gimnazjalnych.

W tym kontekście eksperci zgadzają się, że, o ile nauczanie przedsiębiorczości jako cel ogólny powinno być w sposób wyraźny włączone do obowiązującego programu nauczania, to działalność przedsiębiorstw uczniowskich powinna stanowić **opcję w takich ramach programowych**. W realizacji programów pomocna będzie podstawa prawna, aczkolwiek szkołom należy zostawić różne możliwości ich wdrożenia, a więc swobodę włączenia ich lub nie do programów nauczania. Działalność przedsiębiorstw uczniowskich nie powinna być zatem narzucana, lecz w sposób wyraźny zalecana. Ich wybór powinien stanowić ważną opcję w ramach oficjalnego curriculum.

Szkolenia i wsparcie dla nauczycieli

Poważną przeszkodą w szerszym upowszechnieniu przedsiębiorczości uczniowskiej jest w przypadku nauczycieli **brak niezbędnych umiejętności** (i w rezultacie, motywacji) w zakresie wprowadzania przedsiębiorczości i pracy nad projektami z tej dziedziny w klasie. Zajęcia takie wymagają od nauczycieli nie tylko specjalnej wiedzy, ale także zmiany metod nauczania, gdyż nauczyciel staje się w większym stopniu doradcą. Nauczyciele, którzy mają brać udział w prowadzeniu mini-przedsiębiorstw w szkole, muszą być starannie dobierani i przygotowani. Przygotowanie powinno obejmować szkolenie z zakresu metodologii aktywnego nauczania i uczenia się, z naciskiem na pracę w grupie.

Ograniczenie zasobów finansowych i kadrowych w szkołach, zwłaszcza kiedy programy przedsiębiorczości uczniowskiej nie są uznawane za opcję w ramach oficjalnego programu nauczania oznacza, że nauczyciele potrzebujący szkoleń i wsparcia w zakresie prowadzenia mini-przedsiębiorstw mogą ich nie uzyskać.

Podstawowe szkolenia dla nauczycieli zapewniają zwykle organizacje zewnętrzne (takie jak organizacje pozarządowe) promujące takie programy, jednak w większości krajów **brak systematycznych szkoleń** w zakresie wdrażania w szkołach projektów z dziedziny przedsiębiorczości (zarówno początkowych, jak i w trakcie realizacji programów) organizowanych lub wspieranych przez władze publiczne. Ponadto niekiedy szkoły nie zachęcają nauczycieli do korzystania z oferowanych szkoleń.

Co gorsza, **dodatkowa praca** nauczycieli zajmujących się przedsiębiorstwami uczniowskimi po normalnych godzinach lekcyjnych często nie jest ani dostrzegana, ani nagradzana, co jeszcze bardziej zniechęca nauczycieli do angażowania się w takie działania.

Publiczne wsparcie dla programów przedsiębiorczości uczniowskiej

W większości państw programy przedsiębiorczości uczniowskiej otrzymują pewne **wsparcie** ze strony organów państwowych (finansowe lub inne). Jednakże taki poziom wsparcia często uważany jest za **niewystarczający** dla szerszego upowszechnienia takich działań.

Wsparcie ze strony władz publicznych ma najczęściej charakter **finansowy**. Jak wspomniano powyżej, zasadniczo w niektórych państwach środki finansowe na organizację takich programów pochodzą głównie z sektora publicznego. Jednakże w wielu przypadkach wsparcie nie ma charakteru systematycznego, lecz jest przydzielane poszczególnym projektom lub występuje jedynie na poziomie lokalnym, co nie sprzyja długoterminowemu planowaniu i szerszemu upowszechnieniu takich programów.

W kilku państwach władze publiczne nawiązały regularną **współpracę z organizacjami pozarządowymi** odpowiedzialnymi za organizację programów przedsiębiorczości uczniowskiej, angażując je w rozwój strategii krajowej w zakresie nauczania przedsiębiorczości (**Dania, Norwegia**).

W **Norwegii** organizacja *Young Enterprise Norway* jest dla rządu ważnym partnerem we wdrażaniu wielu z działań określonych w rządowej *Strategii nauczania przedsiębiorczości*. Publiczne fundusze na *Young Enterprise Norway* pochodzą z Ministerstwa Samorządu Lokalnego i Rozwoju Regionalnego, Ministerstwa Handlu i Przemysłu oraz z Ministerstwa Edukacji i Badań.

Ponadto w rozpowszechnianiu takich programów bardzo istotną rolę może odegrać aktywna **promocja** wśród nauczycieli i szkół prowadzona przez władze publiczne. W **Belgii** właściwe ministerstwo wysyła dyrektorom szkół zaproszenia mające na celu zachęcenie ich do udziału w programie. W **Polsce** za promocję programów mini-przedsiębiorczości odpowiadają kuratorzy oświaty. Generalnie w większości krajów promocja taka ma charakter wyłącznie okazjonalny lub nie jest wystarczająco intensywna ani systematyczna.

W **Finlandii** szkołom udziela się wsparcia finansowego w celu umożliwienia działalności przedsiębiorstwom treningowym, a trwałą przejrzystość zapewniają fora sektora publicznego (np. strony internetowe Rady Oświaty). Ponadto Rada Oświaty wysyła list z zachętą i broszurę informacyjną do wszystkich szkół w Finlandii, zapraszając je do uczestnictwa w programie przedsiębiorczości uczniowskiej *Young Enterprise*.

Poza tym, jak wspomniano powyżej, oficjalne **uznanie** takich działań ma zasadnicze znaczenie dla ich powodzenia. Takie czy inne formy uznania występują w szeregu krajów, waha się ono jednak od zwykłego wsparcia moralnego (np. deklaracja lub oświadczenie ministerstwa) do bardziej konkretnych i efektywnych posunięć, takich jak uwzględnienie przedsiębiorstw uczniowskich jako zalecanej opcji w ramach programu nauczania.

W **Austrii** programy przedsiębiorczości uczniowskiej są obowiązkowe lub zalecane w programach nauczania wszystkich typów szkół średnich technicznych i zawodowych, collegów i instytucji akademickich. W takim przypadku władze publiczne płacą nauczycielom i wynagradzają ich za prowadzenie takich zajęć oraz zapewniają im dalsze szkolenia. Sektor publiczny finansuje również centra obsługi obu programów działających w Austrii (*Practice Firms* i *Junior*).

W niektórych państwach organizacja programów przedsiębiorczości uczniowskiej stoi w obliczu poważnych trudności praktycznych wynikających z braku jasnych **ram prawnych i administracyjnych** (na przykład w odniesieniu do opodatkowania mini-przedsiębiorstw). Ten problem omówiono dokładniej w § 6.3.

Grupę ekspertów poproszono o określenie zbioru **wskaźników** umożliwiających pomiar, do jakiego stopnia polityka publiczna wspiera rozwój działalności przedsiębiorstw uczniowskich i, w bardziej ogólnym ujęciu, nauczanie przedsiębiorczości w oparciu o naukę w praktyce. Wskaźniki te przedstawiono poniżej jako możliwe narzędzia oceny polityki publicznej w tej dziedzinie.

Wskaźniki korzystnej polityki w przedmiotowej dziedzinie:

- 1) rząd tworzy **ogólną strategię** promocji nauczania przedsiębiorczości w szkołach;
- 2) istnieją właściwe **ramy prawne** lub **administracyjne** lub obowiązuje **umowa** uznająca przedsiębiorstwa uczniowskie za narzędzie pracy pedagogicznej i zapewniająca ich swobodne działanie;
- 3) władze oświatowe oficjalnie **uznają i zalecają** programy przedsiębiorczości uczniowskiej do realizacji w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych, a także zapewnione są wytyczne dotyczące ich realizacji;
- 4) **szkoły** posiadają **elastyczność**, autonomię oraz swobodę tworzenia przedsiębiorstw uczniowskich, czy to w ramach zajęć programowych, czy ponadprogramowych, oraz zachęca się je do wdrażania takich metod;
- 5) nauczyciele przechodzą **odpowiednie szkolenia** dotyczące wprowadzania programów przedsiębiorczości uczniowskiej w klasie, oferowane jako kursy początkowe lub w trakcie realizacji programu;
- 6) wysiłek i dodatkowa praca **nauczycieli**, jakie wkładają w programy przedsiębiorczości uczniowskiej, są doceniane i nagradzane;
- 7) **organizacje zewnętrzne** (takie jak organizacje pozarządowe) promujące programy przedsiębiorczości uczniowskiej są wspierane przez władze publiczne i/lub zawarły z nimi umowę dotyczącą realizacji takich programów w szkołach.

6.3. Status prawny przedsiębiorstw uczniowskich i administracja

W niektórych krajach przedsiębiorstwa uczniowskie borykają się z problemami pod względem administracji i zasad opodatkowania, wynikającymi z niejasnego statusu prawnego mini-przedsiębiorstw prowadzących prawdziwą działalność gospodarczą.

Jeżeli władze skarbowe nie uznają ich za narzędzie edukacyjne i/lub brakuje właściwych przepisów mających do nich zastosowanie, mini-przedsiębiorstwa mogą zostać zobowiązane do przestrzegania tych samych wymogów administracyjnych, co w przypadku prawdziwych przedsiębiorstw.

Problemy o różnym stopniu nasilenia zgłaszane są w **Republice Czeskiej, Estonii, na Łotwie, w Polsce, Hiszpanii i Szwecji.**

Brak właściwych ram prawnych lub administracyjnych, bądź umowy z władzami skarbowymi może mieć znaczny wpływ na zaangażowanie szkół oraz **przeszkodzić** w realizacji takich programów, jeżeli nauczyciele i dyrektorzy zwracają uwagę przede wszystkim na ekonomiczne i prawne aspekty takiej działalności.

Oto podsumowanie **głównych problemów praktycznych**:

- zgodność z procedurami biurokratycznymi i administracyjnymi;
- zagadnienia podatkowe: zapłata podatku dochodowego oraz podatku od wartości dodanej;
- problemy rachunkowe;
- odpowiedzialność (w tym prawna) mini-przedsiębiorstw oraz zaangażowanych uczniów i nauczycieli;
- niemożność współpracy z prawdziwymi przedsiębiorstwami i dokonywania transakcji bankowych;
- możliwość skarg ze strony działających prawdziwych przedsiębiorstw (problemy z konkurencją).

Znane są przypadki dyrektorów szkół odmawiających zgody na działalność przedsiębiorstwa uczniowskiego w szkole z obawy przed problemami z weryfikacją przez władze publiczne zgodności takiej działalności z prawem. Zdarzało się również, że lokalne władze publiczne interweniowały w działalność przedsiębiorstwa uczniowskiego lub podczas wydarzeń takich jak targi, zwracając uwagę na konieczność przestrzegania tych samych zasad i wypełnienia tej samej dokumentacji, które wymagane są prawnie od oficjalnie zarejestrowanych przedsiębiorstw komercyjnych.

Przy tak niekorzystnym scenariuszu uczniowie nie mogą w pełni uczestniczyć w życiu gospodarczym. Tego rodzaju sytuacje stwarzają poważne **bariery** w rozwoju mini-przedsiębiorstw oraz w procesie uczenia się przez uczniów, ponieważ podstawą tej metodologii jest uczenie się na doświadczeniu praktycznym. Uczniowie nie są osobami prawnymi, a więc nie mogą wydawać ani przyjmować faktur w imieniu mini-przedsiębiorstwa. W takich przypadkach zwykle za procedury administracyjne i finansowe odpowiada organizacja prowadząca program lub uczniowie występują jako osoby prywatne. Uczniowie mogą także nie mieć możliwości legalnej współpracy z innymi przedsiębiorstwami komercyjnymi (na przykład w celu sprzedaży produktów do sklepów, składania większych zamówień, zakupu tańszych materiałów w centrach dystrybucji itd.). Ponadto może nie być możliwe otwarcie rachunku bankowego dla mini-przedsiębiorstwa, a zatem także dokonywanie płatności przelewem bankowym.

Aby programy takie mogły funkcjonować i rozwijać się, dla wszystkich musi być jasne, jakie są **ograniczenia i prawa** przedsiębiorstwa uczniowskiego. Procedury legislacyjne i administracyjne powinny zezwalać uczniom na zawieranie transakcji z prawdziwymi przedsiębiorstwami (na przykład w celu sprzedaży produktów do sklepów), przy jednoczesnym zachowaniu niższego poziomu ryzyka niż w przypadku prawdziwych przedsiębiorstw. W ten sposób uczniowie mogą nauczyć się znacznie więcej o działaniu w prawdziwym świecie biznesu.

W niektórych krajach ustanowiono właściwe ramy regulacyjne przedsiębiorstw uczniowskich lub zawarte zostały odpowiednie umowy między organizacjami promującymi i władzami skarbowymi (np. **Belgia, Niemcy, Finlandia, Niderlandy i Norwegia**), natomiast w innych nie były konieczne żadne szczególne działania, gdyż obowiązujące ramy nie utrudniają w żaden sposób działalności przedsiębiorstw uczniowskich.

W **Belgii** urząd ds. VAT w drodze formalnej decyzji administracyjnej udzielił przedsiębiorstwom uczniowskim zwolnienia z obowiązku płacenia podatku VAT.

W **Finlandii** władze skarbowe ustanowiły zasady obowiązujące mini-przedsiębiorstwa uczestniczące w programach przedsiębiorczości uczniowskiej. Aby wyeliminować ryzyko wystąpienia problemów z władzami skarbowymi wyjaśniono procedurę zgłaszania dochodu mini-przedsiębiorstwa w zeznaniu podatkowym. Zasady te zapobiegają również nadużyciom statusu mini-przedsiębiorstwa w przypadku „prawdziwej” działalności gospodarczej oraz określają ograniczenia mini-przedsiębiorstwa. Program przedsiębiorczości uczniowskiej może być prowadzony w szkole z wykorzystaniem prawdziwych pieniędzy, a kiedy obroty przekroczą 3000 EUR mini-przedsiębiorstwu zaleca się kontakt z lokalnymi władzami skarbowymi. W razie potrzeby przedsiębiorstwa uczniowskie mogą uzyskać również numer VAT.

W **Niderlandach** przedsiębiorstwa uczniowskie rejestrowane są nie w Izbie Handlowej, lecz w *Jong Ondernemen* (organizacja promująca mini-przedsiębiorczość), a z władzami skarbowymi zawarto umowę, na mocy której przedsiębiorstwa uczniowskie wpłacają podatki do *Jong Ondernemen* w celu uniknięcia problemów administracyjnych (gdyż przedsiębiorstwa uczniowskie działają jedynie przez okres jednego roku szkolnego). Zapewnione jest również ubezpieczenie, mające na celu ochronę przedsiębiorstw uczniowskich przed odpowiedzialnością prawną oraz udostępnienie im pomocy prawnej.

W **Norwegii** przedsiębiorstwa uczniowskie nie płacą podatku dochodowego ani VAT. Nie muszą rejestrować się w centralnym rejestrze prywatnych przedsiębiorstw, publikować sprawozdań na koniec roku itd. Przepisy skarbowe przewidują możliwość osiągnięcia pewnego zysku bez konieczności płacenia podatków.

W wielu przypadkach program przedsiębiorczości uczniowskiej organizowany jest we współpracy z instytucją zapewniającą przedsiębiorstwu uczniowskiemu bezpieczeństwo prawne i pokrywającą ubezpieczenie. Instytucja taka określa procedury przedsiębiorstwa uczniowskiego, których muszą przestrzegać uczestnicy. Dzieje się tak na przykład w **Niemczech** (np. *Deutsche Kinder-und Jugendstiftung* i program „*Schüler unternehmen was!*“). Także w **Austrii** status prawny i administracyjny przedsiębiorstw uczniowskich zapewniają krajowe organizacje promujące (*ACT, Junior*) na podstawie specjalnych umów z władzami krajowymi, co pozwala uniknąć wszelkich problemów prawnych.

W odpowiednich przypadkach, **istniejące ramy należy udoskonalić**, gdyż prowadzenie mini-przedsiębiorstwa może przysporzyć zaangażowanym uczniom, nauczycielom i szkołom poważnych problemów administracyjnych i prawnych. Można to osiągnąć poprzez konkretne **umowy** między organizacjami promującymi i właściwymi władzami, w drodze **odpowiednich uregulowań** lub, bardziej formalnie, poprzez uznanie typu **podmiotu symulacyjnego** mającego wszelkie cechy normalnego przedsiębiorstwa, którego działalność ma jednak cel edukacyjny.

Jednakże w krajach, w których funkcjonuje szereg różnych programów, nie powinny powstać sztywne ramy prawne wspólne dla nich wszystkich, gdyż oznaczałoby to unifikację różnych programów niepraktyczną z punktu widzenia szkół; w chwili obecnej szkoły mogą wybrać koncepcję, która najbardziej im odpowiada.

Konkretne ustalenia w odniesieniu do mini-przedsiębiorstw byłyby pożądane również w zakresie **opodatkowania dochodów i VAT**.

Zasadniczymi elementami są **zaangażowanie i koordynacja działań wszystkich podmiotów**. Organizacje promujące przedsiębiorczość uczniowską oraz ministerstwa oświaty, finansów i przemysłu powinny uzgodnić wspólne zasady i pamiętać o nich.

Każde ramy prawne, konkretne uregulowanie lub umowa powinny realizować następujące **założenia**:

- oficjalne uznanie przedsiębiorstwa uczniowskie za narzędzie edukacyjne;
- określenie zakresu działalności przedsiębiorstwa uczniowskiego (z uwzględnieniem różnic między istniejącymi programami);
- przyznawanie prawa do wydawania faktur, dokonywania transakcji pieniężnych i otwierania rachunków bankowych w imieniu przedsiębiorstwa uczniowskiego;
- zapewnienie bezpieczeństwa prawnego członkom przedsiębiorstw uczniowskich w kontaktach z prawdziwymi przedsiębiorstwami lub przy realizacji projektów dla sektora prywatnego;
- udzielenie zwolnienia z VAT oraz przyznanie innych ulg podatkowych, jeżeli dochody nie przekraczają określonej kwoty (lub w razie konieczności zwiększenie tej kwoty);
- jasne określenie i oddzielenie zakresów odpowiedzialności (mini-przedsiębiorstwa, szkoły, nauczyciele).

7. Wnioski

Nauczanie przedsiębiorczości powinno być rozumiane w **najszerszym sensie**. Obejmuje ono rozwój cech niezbędnych osobie zajmującej się przedsiębiorczością – takich jak umiejętność podejmowania inicjatywy, niepoddawanie się w trudnych momentach, radzenie sobie z problemami, znajdowanie rozwiązań, elastyczność, kreatywność itd. **Założenia** każdego programu przedsiębiorczości uczniowskiej powinny obejmować nie tylko znajomość procedur zakładania przedsiębiorstwa, ale też rozwój szerokiego wachlarza umiejętności o charakterze ogólnym oraz cech niezbędnych w przedsiębiorczości.

Przedsiębiorstwa uczniowskie to **jedna z najlepszych metod**, a z pewnością **bardzo efektywny instrument** promowania ducha przedsiębiorczości w szkole. Oferowanie takich programów oznacza uświadamianie uczniom możliwości związanych z przedsiębiorczością i wyposażenie ich w obszerny zestaw umiejętności, które przydadzą się im nie tylko w ich przyszłej karierze zawodowej, ale także pomogą im w życiu być odpowiedzialnymi i aktywnymi członkami społeczeństwa. Ważnym skutkiem zaangażowania w działalność przedsiębiorstw uczniowskich jest zachęcenie większej liczby młodych ludzi do sprawdzania możliwości biznesowych i rozpoczynania własnej działalności lub do dynamicznego rozpoczynania kariery w małym, rozwijającym się przedsiębiorstwie. W dłuższej perspektywie czasowej jest to czynnik o zasadniczym znaczeniu dla rozwoju i konkurencyjności w Europie.

Programy takie mogą stanowić istotny instrument w ramach **polityki rozwoju regionalnego**. Zasadniczo, zwłaszcza w regionach mniej rozwiniętych lub bardziej odizolowanych, działania takie mogą mieć pozytywne skutki w zakresie zwiększania liczby absolwentów szkół, którzy pozostają na danym obszarze, gdyż prowadzą do budowania bezpośrednich więzi z lokalną społecznością.

Aby umożliwić jak największej liczbie uczniów udział w takich działaniach ważne jest, aby spełnione zostały pewne **podstawowe warunki** (programy nauczania uwzględniające takie działania, autonomia szkół, odpowiednie finansowanie, szkolenia i motywacja nauczycieli).

Za dalszą promocję takich programów nie powinny odpowiadać wyłącznie władze oświatowe: będzie ona możliwa jedynie w razie zorganizowania **współpracy** między różnymi ministerstwami, władzami lokalnymi, strukturami biznesowymi, organizacjami pozarządowymi i instytucjami edukacyjnymi.

Elementy mające istotne znaczenie dla powodzenia programów przedsiębiorczości uczniowskiej to zbudowanie więzi z lokalną społecznością i ze światem biznesu oraz aktywne zaangażowanie **partnerów biznesowych** jako mentorów i doradców.

Istotna **rola władz oświatowych** polega na formalnym uznaniu wagi takich programów oraz ich akceptacji jako widocznej opcji w ramach oficjalnych programów nauczania, w ramach realizacji szerszego celu, jakim jest promocja nauczania przedsiębiorczości.

Należy podkreślić, że większość umiejętności nabywanych poprzez uczestnictwo w działalności przedsiębiorstwa uczniowskiego ma **wymiar wielokierunkowy**. Praca w przedsiębiorstwie uczniowskim umożliwia zatem realizację celów i założeń określonych dla innych przedmiotów, a więc zapewnia wartość dodaną w odniesieniu do wszystkich przedmiotów. Jest to ważny argument na rzecz promowania przedsiębiorstw uczniowskich, który można przedstawiać sceptycznie nastawionym administracjom i dyrekcjom.

Przedsiębiorstwa uczniowskie można postrzegać jako ważny element **kształcenia ustawicznego**. Nauczanie przedsiębiorczości powinno odbywać się w kontekście kształcenia

ustawicznego i wymaga promocji na wszystkich poziomach edukacji, od podstawowej do podyplomowej.

7.1. Główne ustalenia:

Metodologia

Zarówno podejście zakładające stworzenie przedsiębiorstwa **prawdziwego**, jak i **wirtualnego**, mogą być efektywnie zastosowane pod warunkiem, że działalność wirtualna nie jest zbyt abstrakcyjna ani prowadzona w izolacji: interakcje z innymi uczniami, nauczycielami i doradcami, a także kontakty ze światem poza szkołą są istotnymi czynnikami powodzenia programów przedsiębiorczości.

Czas trwania większości ustalonych programów wynosi **jeden rok szkolny** (9-10 miesięcy): wydaje się, że jest to okres odpowiedni dla zapoznania się ze skomplikowanym światem prowadzenia przedsiębiorstwa. Skutecznie realizowane są jednak także krótsze programy (3-5 miesięcy).

Najlepsza praktyka w prowadzeniu przedsiębiorstwa uczniowskiego kładzie nacisk na aspekty takie, jak praca zespołowa oraz swoboda uczniów w rozwijaniu własnych pomysłów. Elementami kluczowymi dla powodzenia programów przedsiębiorczości uczniowskiej są również budowanie więzi ze światem biznesu i lokalną społecznością oraz dostępność **mentorów i doradców ze świata biznesu**. Jednak znalezienie wystarczającej liczby wolontariuszy ze świata biznesu postrzegane jest często jako zasadnicza trudność, zwłaszcza w obszarach mniej rozwiniętych i bardziej odizolowanych.

Rozpowszechnianie

Uczniowie uczestniczący w programach mini-przedsiębiorczości nadal stanowią **mniejszość** (w większości krajów w ostatnim roku szkolnym odsetek uczniów szkół średnich zaangażowanych w takie programy wynosił mniej niż 1%). Jednakże **szacuje się, że co roku w UE 25 i Norwegii uczestniczy w nich co najmniej 200 tys. uczniów szkół średnich**. Programy mini-przedsiębiorczości nie powinny być narzucane uczniom, lecz raczej promowane i zalecane jako opcja w szerszych ramach nauczania przedsiębiorczości. Dlatego też znacząca jest liczba **szkół oferujących** takie programy. Na najwyższych miejscach po **Irlandii i Zjednoczonym Królestwie** (gdzie według szacunków zaangażowanych jest 40-50% wszystkich szkół średnich) plasują się państwa, w których około 30% szkół średnich oferuje programy mini-przedsiębiorczości. W pozostałych państwach objętych badaniem stopień zaangażowania szkół średnich oceniono na 3%-15%. Liczba zaangażowanych szkół powinna zostać zwiększona.

Dostępne w ograniczonym stopniu dane na temat struktury uczestnictwa według **pleci** wskazują na wyraźną równowagę między zaangażowaniem dziewcząt i chłopców, przy czym w niektórych przypadkach dziewczęta stanowią nawet większość.

Programy takie mogą być realizowane na **wszystkich poziomach kształcenia** (w tym na podstawowym i wyższym), w **każdym rodzaju szkoły**: w szkołach średnich ogólnokształcących, a także w szkołach zawodowych lub o profilu ekonomicznym. Jednakże niemal we wszystkich państwach zdecydowana większość uczniów uczestniczy w takich działaniach w toku edukacji **średniej drugiego stopnia**. Programy przedsiębiorczości uczniowskiej wdrażane są zarówno jako część szkolnego programu nauczania i w **normalnych godzinach zajęć**, jak i jako zajęcia **pozalekcyjne i pozaszkolne**.

Ewaluacja i wpływ

Chociaż w większości programów wykorzystywane są zwykle podstawowe **narzędzia ewaluacji**, takie jak gromadzenie informacji zwrotnych od uczniów i nauczycieli (poprzez samoocenę, sprawozdania, analizy wyników dokonywane przez nauczycieli itd.), bardziej zaawansowane techniki (np. niezależna ewaluacja, egzamin na koniec programu itd.) nie są jeszcze szeroko rozpowszechnione. Zachodzi potrzeba dalszego rozwoju kompetencji szkół i organizatorów mini-przedsiębiorstw w zakresie oceny i **ewaluacji** programów, w które się angażują. Efektywna ewaluacja pozwoli podkreślić sukcesy i wyeliminować słabe strony.

W Europie dotychczas **nie przeprowadzono wystarczających badań** wpływu uczestnictwa w programach mini-przedsiębiorczości na przyszłe kariery uczniów. Dostępne w ograniczonym stopniu dane jednakże **wskazują na efektywność** takich programów w promowaniu w wymierny sposób ducha przedsiębiorczości wśród młodych ludzi. Programy takie wydają się mieć również korzystny wpływ na zapewnienie **równych szans** przedstawicielom obu płci.

Włączenie do programu nauczania i realizacja na poziomie szkoły

Jedynie w kilku państwach programy przedsiębiorczości uczniowskiej są oficjalnie uznawane i zalecane jako opcja w ramach **krajowych programów nauczania**, przy czym częściej dotyczy to raczej kształcenia zawodowego, niż ogólnego kształcenia średniego.

Zasadniczo uważa się, że we wszystkich krajach **szkoły cieszą się wystarczającą autonomią i swobodą**, pozwalającą im na wdrażanie programów mini-przedsiębiorczości, traktowanych jako zajęcia programowe lub ponadprogramowe. Przeszkodę stanowi **niechęć szkół i nauczycieli** do angażowania się w przypadkach, kiedy programy takie nie są wspierane, uznawane lub zalecane przez władze oświatowe.

Choć zajęcia z zakresu przedsiębiorczości uczniowskiej są często oferowane przez szkoły w ramach programu nauczania, to zasadniczo cierpią one na skutek **niewystarczającego uznania** oraz **problemów z włączeniem** do oficjalnych kursów. **Praktyczne problemy** z wdrażaniem takich zajęć wiążą się z wymogami dotyczącymi realizacji celów programu nauczania w odniesieniu do każdego przedmiotu, brakiem wystarczającej liczby godzin na realizację zagadnień programowych, trudnościami w przyjęciu podejścia wielokierunkowego w przypadku niektórych programów, a także z brakiem motywacji i świadomości wartości edukacyjnej takich zajęć wśród kadry pedagogicznej.

Oficjalne włączenie przedsiębiorczości uczniowskiej jako **opcji do programów ramowych** obowiązujących na poziomie krajowym lub regionalnym ma korzystny wpływ na ich rozpowszechnianie i powodzenie, między innymi dzięki zwiększeniu motywacji nauczycieli.

Zajęcia takie wymagają od nauczycieli nie tylko specjalnej wiedzy, ale także zmiany metod nauczania. Ponadto o ile nauczyciele w szkolnictwie zawodowym często dysponują wiedzą o biznesie lub podstawowym doświadczeniem w tym zakresie, sytuacja wygląda inaczej w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym. Podstawowe szkolenia dla nauczycieli zapewniają zwykle organizacje zewnętrzne promujące takie programy, jednak w większości krajów **brak systematycznych szkoleń** w zakresie wdrażania w szkołach projektów z dziedziny przedsiębiorczości (zarówno w trakcie realizacji programów, jak i dalszych) organizowanych lub wspieranych przez władze publiczne, a w niektórych przypadkach szkoły nie zachęcają nauczycieli do korzystania z oferowanych szkoleń.

Często potrzebna jest pewna ilość **dodatkowego czasu** oraz **pracy** pozaszkolnej, zwłaszcza w przypadku mini-przedsiębiorstw oferujących rzeczywiste produkty lub usługi. Dodatkowa praca nauczycieli po normalnych godzinach lekcyjnych często nie jest ani dostrzegana, ani nagradzana, co zniechęca nauczycieli do angażowania się w takie działania.

Finansowanie i środki wsparcia

W większości przypadków programy przedsiębiorczości uczniowskiej **stymulowane są i organizowane raczej przez podmioty zewnętrzne** (np. organizacje pozarządowe), niż przez sam system oświaty, chociaż czasem otrzymują poważne wsparcie sektora publicznego. Z tego względu, a także dlatego, że niekiedy programy te prowadzone są poza ramami oficjalnych szkolnych programów nauczania, głównym problemem jaki napotykają jest **niedobór środków finansowych** .

Działania takie opierają się na **silnym zaangażowaniu sektora prywatnego** , przyjmującym formę finansowania i wkładów niepieniężnych. W zależności od państwa i programu w niektórych przypadkach dostępne **środki finansowe** są głównie publiczne, natomiast w pozostałych przypadkach pochodzą głównie z sektora prywatnego (przedsiębiorstw, stowarzyszeń biznesowych, fundacji, banków).

W większości państw programy przedsiębiorczości uczniowskiej otrzymują pewne **wsparcie ze strony organów państwowych** (finansowe lub inne). Jednakże poziom takiego wsparcia często postrzegany jest jako niewystarczający dla szerszego upowszechnienia takich metod. Wsparcie publiczne przyjmuje postać **finansowania** , aktywnej **promocji** wśród nauczycieli i szkół, oficjalnego **uznania** , włączenia jako zalecanej opcji do **ramowego programu nauczania** , **współpracy** z organizacjami zajmującymi się promocją oraz usuwania **barier** administracyjnych (w razie potrzeby).

Wsparcie finansowe ze strony władz publicznych w niektórych przypadkach udzielane jest jedynie poszczególnym projektom lub ograniczone czasowo, nie jest więc zapewniona trwałość działalności.

W niektórych państwach organizacja programów przedsiębiorczości uczniowskiej stoi w obliczu poważnych trudności praktycznych wynikających z braku jasnych **ram prawnych i administracyjnych** (na przykład w odniesieniu do opodatkowania mini-przedsiębiorstw lub możliwości współpracy z prawdziwymi przedsiębiorstwami). W pozostałych krajach ustanowiono właściwe **ramy regulacyjne** działalności przedsiębiorstw uczniowskich lub też zawarte zostały **umowy** między organizacjami promującymi i władzami skarbowymi.

7.2. Perspektywy na przyszłość

Programy takie odnoszą w Europie coraz większe sukcesy, **nie są jednak jeszcze ogólnodostępne dla uczniów** . Szkoły oferujące je stanowią mniejszość: w większości państw UE programy bazujące na metodologii przedsiębiorczości uczniowskiej oferuje mniej niż 15% szkół średnich.

Nie zapominając o efektywności pozostałych narzędzi pedagogicznych można stwierdzić, że **programy takie stanowią istotną opcję w ramach każdej strategii promowania aktywnych postaw i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości** , gdyż u ich podstaw leży uczenie się poprzez praktykę.

Każdy, kto przygląda się przedsiębiorstwu uczniowskiemu w działaniu lub podczas prezentacji produktów będzie pod wrażeniem entuzjazmu, innowacyjności, kreatywności, pewności siebie i umiejętności komunikacyjnych, a także wielu innych cech, które programy takie pomagają wyzwolić w młodych ludziach. Te wypracowane postawy i osiągnięcia zgodne są z **załoženiami**, jakie powinna realizować każda ścieżka edukacyjna, zwłaszcza na poziomie średnim.

Pod względem świadomości przedsiębiorczości jako możliwej opcji, praktycznego doświadczenia tego, co oznacza realizacja koncepcji biznesowej oraz bycie przedsiębiorcą, **potencjalny wpływ** takich programów, jeśli będą realizowane na szeroką skalę, może być ogromny w naszym społeczeństwie, którego skłonności do angażowania się w przedsiębiorczość postrzegane są jako niewystarczająco silne.

W chwili obecnej **głównymi przeszkodami** dla dalszego rozpowszechnienia takich programów są: niewystarczające uznanie, brak widocznej roli w programach nauczania, brak motywacji i właściwych szkoleń dla nauczycieli, niewystarczająca promocja wśród szkół ze strony władz publicznych, niewystarczające środki finansowe dla umożliwienia długoterminowego planowania i trwałości. Wiele problemów i przeszkód, z którymi borykają się takie programy (rozdrobienie, niewystarczające uznanie itd.) zasadniczo dotyczy także rozwoju nauczania przedsiębiorczości w ogóle.

Niektóre organizacje promujące, z pomocą przedsiębiorstw, szkół oraz, w szeregu przypadków, władz publicznych, wkładają duży wysiłek w rozpowszechnianie takich programów. Jeżeli osiągnięty ma zostać cel w postaci zwiększenia obecności takich metod w szkołach średnich **potrzebna jest intensyfikacja wysiłków ze strony wszystkich zainteresowanych podmiotów**, ściśle ze sobą współpracujących, a zwłaszcza ze strony władz oświatowych.

Władze oświatowe zasadniczo odgrywają zasadniczą rolę w uznaniu korzyści płynących z realizacji takich programów w sensie rozwoju kompetencji i umiejętności wielokierunkowych niezbędnych dla rozwoju osobowego młodych ludzi, poprawy ich wyników także z innych przedmiotów, aktywnego, odpowiedzialnego i udanego funkcjonowania w społeczeństwie a także, w przypadku niektórych z nich, wejścia w role dynamicznych i kreatywnych menedżerów i przedsiębiorców.

Ponieważ przyjmuje się, że **przedsiębiorczość** należy traktować jako podstawową umiejętność, która powinna zostać nabyta w trakcie edukacji obowiązkowej i dalszej, a także jako cel edukacyjny, który powinny uwzględniać ramowe programy nauczania na wszystkich poziomach, zachęca się władze oświatowe do przyznawania metodom bazującym na przedsiębiorczości uczniowskiej i nauce poprzez realizację projektów statusu **widocznej opcji w ramach programu nauczania**, w szerszym kontekście nauczania przedsiębiorczości. Ponadto zaprasza się je do **promowania** tej koncepcji wśród szkół, dyrektorów szkół i nauczycieli, którzy nie słyszeli o takich programach lub brak im motywacji bądź zachęty do ich realizacji. W tym względzie efektywnym instrumentem może być **wymiana doświadczeń i rozpowszechnianie przykładów dobrej praktyki**.

Inne sposoby wsparcia ze strony władz publicznych (różnych ich działów) mogą także przyjmować formę **finansowania**, szerszej **współpracy** z organizacjami promującymi oraz usuwania **barier** prawnych i administracyjnych.

8. Zalecenia

Poniżej przedstawiamy zbiór proponowanych **zaleceń** dotyczących wszystkich zainteresowanych podmiotów. Dotyczą one najefektywniejszych sposobów wdrażania metod przedsiębiorczości uczniowskiej, zwiększenia ich obecności w systemach oświaty oraz zaangażowania się w nie przez szkoły i uczniów.

Szkoły

- 1) Szkoły zachęca się do **podejmowania się realizacji** takich programów, gdyż większość umiejętności nabywanych poprzez uczestnictwo w przedsiębiorstwach uczniowskich ma wymiar wielokierunkowy – są to między innymi umiejętności transwersalne, a także podstawowe umiejętności biznesowe. Praca w przedsiębiorstwie uczniowskim umożliwia realizację celów i założeń określonych dla innych przedmiotów, a więc zapewnia wartość dodaną w odniesieniu do wszystkich przedmiotów.
- 2) Szkoły powinny zachęcać **nauczycieli** do korzystania z oferowanych odpowiednich **szkoleń** z zakresu realizacji programów przedsiębiorczości uczniowskiej.

Szkoły, organizacje promujące i władze oświatowe

- 1) **Programy** bazujące na metodologii przedsiębiorczości uczniowskiej powinny zapewniać pracę zespołową, naukę poprzez praktykę, regularne kontakty z nauczycielem lub doradcą oraz interakcje poza środowiskiem szkolnym.
- 2) Wysiłek wkładany przez **nauczycieli** i **uczniów** w prowadzenie przedsiębiorstw uczniowskich, niekiedy wykraczający poza normalne godziny pracy lub nauki, powinien być uznany za oficjalne szkolne zadanie, a nauczycielom należy zapewnić motywację.
- 3) Władze oświatowe, organizacje promujące i szkoły powinny opracować bardziej przejrzysty system kontroli i **ewaluacji** programów przedsiębiorczości uczniowskiej. Powinny one wykorzystywać techniki ewaluacji nabytych umiejętności.
- 4) Organizatorzy programów i władze oświatowe powinny ustanowić bardziej przejrzysty system **gromadzenia danych** o zaangażowaniu szkół i uczniów w tego rodzaju działalność.

Świat biznesu

- 1) Stowarzyszenia biznesowe i przedsiębiorstwa zachęca się do **angażowania się w takie programy** w ramach ich strategii społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Wsparcie to może być finansowe lub rzeczowe (w tym zapewnienie mini-przedsiębiorstwom doradców i mentorów), a władze publiczne mogą okazać swoją akceptację i uznanie w odniesieniu do takich programów za pomocą odpowiednich bodźców. **Korzyści** dla przedsiębiorstw obejmowałyby możliwość zatrudnienia młodych ludzi o wysokiej motywacji i z bezpośrednim doświadczeniem w zakresie działania przedsiębiorstwa, dysponujących umiejętnościami w zakresie kreatywności, przedsiębiorczości i innowacyjności.

- 2) Należy promować dalszą współpracę między **szkołami** i **lokalnymi przedsiębiorstwami**, gdyż programy przedsiębiorczości uczniowskiej nie powinny być ograniczone murami szkoły. **Stowarzyszenia biznesowe** zachęca się więc do **podnoszenia świadomości ich członków** w odniesieniu do możliwości budowania więzi ze szkołami i organizacjami promującymi, a także do udziału lub pomocy w realizacji takich programów.
- 3) Budowanie **więzi między szkołą, światem biznesu i społecznością** jest elementem mającym kluczowe znaczenie dla powodzenia programów. Należy stworzyć usystematyzowaną procedurę i model współpracy szkół i przedsiębiorstw z inicjatywy władz publicznych, stowarzyszeń biznesowych i organizacji promujących.

Władze publiczne (na poziomie krajowym i regionalnym):

Władze krajowe i regionalne zachęca się do:

- 1) stworzenia **ogólnej strategii** nauczania przedsiębiorczości w szkołach. W ramach takiej strategii na programy przedsiębiorczości uczniowskiej powinien być kładziony nacisk jako na jedno z ważnych narzędzi pedagogicznych;
- 2) ustanowienia regularnej **współpracy** między różnymi ministerstwami, stowarzyszeniami biznesowymi, organizacjami pozarządowymi, instytucjami oświatowymi, władzami gminnymi, mającej za cel dalszą promocję działań opartych na metodologii przedsiębiorczości uczniowskiej;
- 3) współpracy, zwłaszcza z **organizacjami promującymi** (takimi jak organizacje pozarządowe), które na szeroką skalę rozpowszechniają takie programy i włączenia ich w krajowe plany nauczania przedsiębiorczości;
- 4) wspierania szkół i organizacji promujących w realizacji programów przedsiębiorczości uczniowskiej poprzez udostępnienie **środków finansowych** i/lub wkłady rzeczowe;
- 5) w ujęciu bardziej ogólnym, do zapewnienia programom trwałości w dłuższym horyzoncie czasowym poprzez finansowanie, włączenie do ramowych programów nauczania, współpracę z organizacjami promującymi i zachęcanie świata biznesu do uczestnictwa.

Ministerstwa oświaty:

- 1) władze oświatowe powinny **uznać** lub **zalecać** programy przedsiębiorczości uczniowskiej jako widoczną opcję w ramach programu szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych, w ramach szerszego celu promowania nauczania przedsiębiorczości;
- 2) szkoły powinny uzyskać **autonomię** wystarczającą do realizacji programów mini-przedsiębiorczości w ramach programu nauczania lub w ramach zajęć pozalekcyjnych lub pozaszkolnych;
- 3) władze oświatowe powinny **aktywnie promować** przedsiębiorczość uczniowską wśród szkół, dyrektorów szkół i nauczycieli;

- 4) **świadomość** tych programów powinna być podnoszona poprzez **rozpowszechnianie informacji** wśród zainteresowanych podmiotów oraz zachęcanie do wsparcia na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym. Obejmuje to aktywną promocję istniejących koncepcji oraz zwracanie uwagi na przykłady dobrych praktyk;
- 5) aby umożliwić dzielenie się wytycznymi metodologicznymi i wskazówkami należy zachęcać do **wymiany informacji** o rozwoju działalności przedsiębiorstw uczniowskich między sieciami europejskimi i programami krajowymi oraz szkołami;
- 6) **nauczycieli** należy poddawać odpowiednim **szkoleniom** dotyczącym wprowadzania programów przedsiębiorczości uczniowskiej w klasie, oferowanym jako kursy początkowe lub w trakcie realizacji programu. Takie szkolenia powinny obejmować metody aktywnego nauczania i uczenia się, ze szczególnym uwzględnieniem pracy grupowej i realizacji projektów, podstaw prowadzenia przedsiębiorstwa, budowania więzi między przedsiębiorstwem i społecznością oraz oceny i ewaluacji działań.

Ministerstwa gospodarki i finansów

- 1) tam, gdzie jest to właściwe lub istotne, powinny **uznawać**, że przedsiębiorstwa uczniowskie są **narzędziem pedagogicznym** i nie powinny podlegać tym samym wymogom i procedurom, co prawdziwe przedsiębiorstwa;
- 2) zapewnić **usunięcie barier prawnych i administracyjnych** utrudniających tworzenie i wdrażanie mini-przedsiębiorstw;
- 3) ustanawiać w odniesieniu do mini-przedsiębiorstw uproszczone **zasady opodatkowania**, w tym zwolnienia od obowiązku płacenia VAT i podatku dochodowego, jeżeli zyski nie przekraczają określonej kwoty, a także odpowiednie zasady **ubezpieczenia** od odpowiedzialności prawnej;
- 4) umożliwić przedsiębiorstwom uczniowskim **współpracę z prawdziwymi przedsiębiorstwami**, oferowanie swoich produktów sklepom i otwieranie rachunków bankowych.

Komisja Europejska:

- 1) **podnosić świadomość** odpowiednich ministerstw krajowych (w tym odpowiedzialnych za oświatę, zatrudnienie, przemysł i przedsiębiorczość) w odniesieniu do wagi programów przedsiębiorczości uczniowskiej dla nauczania przedsiębiorczości oraz nabycia zestawu umiejętności życiowych, aby programy zyskały większe uznanie na poziomie krajowym;
- 2) **promować wymianę wiedzy i dobrych praktyk** między różnymi krajami i między zaangażowanymi podmiotami, w tym stowarzyszeniami biznesowymi;
- 3) **rozpowszechniać informacje i materiały promocyjne** dotyczące takich programów, wskazujące jasno, że przyczyniają się one do realizacji celów wyznaczonych przez UE w odniesieniu do edukacji, zatrudnienia i wzrostu;
- 4) **wspierać wydarzenia**, na poziomie europejskim lub krajowym, ukazujące przykłady działalności przedsiębiorstw uczniowskich (takie jak targi);

- 5) promować rozwój **badania europejskich** oceniających wpływ takich programów.

Wszystkie zainteresowane podmioty

- 1) Zachęca się władze publiczne wszystkich poziomów, partnerów biznesowych i szkoły do dalszego upowszechniania przedsiębiorczości uczniowskiej i zwiększania zaangażowania w ich działalność, co **pozwoli potencjalnie zainteresowanym uczniom uzyskać dostęp** do takich programów.
- 2) Należy poszerzyć **badania** dotyczące **wpływu** uczestnictwa w takich programach na dalsze życie uczniów i, bardziej ogólnie, na społeczeństwo. Objęłyby one nie tylko nabyte umiejętności, ale także wybór kariery, kierunków studiów oraz liczbę nowych przedsiębiorstw założonych przez absolwentów. Wykorzystanie bardziej szczegółowych danych dotyczących wpływu takich programów pomogłoby wprowadzić nauczanie przedsiębiorczości do programów działania twórców polityki i władz oświatowych.

ANNEX: Inventory of student company programmes in secondary education identified according to the adopted definition (school year 2003/2004):

	<i>Name of programme</i>	<i>Name of promoting organisation</i>	<i>Level of applic.</i>	<i>Information</i>
Austria	Junior	Junior Österreich	National	www.junior.co.at
	Practice Firm	ACT	National	www.act.at
Belgium	Mini-entreprise	asbl Les Jeunes Entreprises	Regional	www.lesjeunesentreprises.be
	Mini-ondernemingen	Vlajo (Vlaamse Jonge Ondernemingen)	Regional	www.vlajo.be
	Practice Firm	COFEP	National	www.cofep.be
	Vaardig Ondernemen en Ondernemende Vaardigheden	Network For Training Entrepreneurship, Belgium	Regional	www.nfte.be
Czech Rep.	The Company Programme	Junior Achievement Czech Republic	National	www.jacr.cz
	Practice Firm	Centre of Practice Firms (CEFIF)	National	www.nuov.cz
Denmark	The Company Programme	Young Enterprise Denmark	National	www.ja-ye.dk
	European Business Games	European Schoolnet	National	www.business-games.dk
	SIMU Practice Firm	Simu-Center	National	www.simu.dk
Estonia	The Company Programme	Junior Achievement Estonia	National	www.ja.ee
Finland	The Company Programme	Young Enterprise Finland	National	www.nuoriyrittajyys.fi
	Practice Firm	Finnish Practice Enterprises Centre (FINPEC)	National	www.finpec.fi
France	Mini-entreprises	Fédération des associations Jeunes Entreprises FAJE, Académies d'Amiens, Lyon, Limoges, Clermont Ferrand et Versailles	Regional	www.jeunes-entreprises.org ; secretariat.faje@wanadoo.fr
	Création d'entreprise du secteur cafés – hôtels- restaurants	AGPCE	National	roger.benad@wanadoo.fr
	Entreprendre au Lycée	Académies Marseille et Nice, Guyane et Guadeloupe.	Regional	Entreprendre.lycee@free.fr ; ce.daet@ac-aix-marseille.fr ; ce.daet@ac-nice.fr
	Une entreprise dans votre lycée (La Basket-entreprise)	Académie de Nantes	Regional	dafpic.formation-initiale@ac-nantes.fr
	CCI des Jeunes	Académie de Montpellier	Regional	patrick.brisset@ac-montpellier.fr
	Une entreprise dans votre lycée	Académie de Rennes	Regional	ce.daet@ac-rennes.fr
	Créons Ensemble	Académie de Bordeaux	Regional	Jean-claude.weidmann@ac-bordeaux.fr

	Graine de Boîte	Académie d'Orleans-Tours	Regional	evelyne.binet@ac-orleans-tours.fr
	Challenge "Destination Entreprises"	Association Destination Entreprises, Académies de Limoges et Martinique	Regional	rossignolnadine@wanadoo.fr
	Demain mon Entreprise	CCI Versailles Académie de Versailles	Regional	rwolezyk@versailles.cci.fr
	Mini-entreprises dans les collèges francs comtois	MEDEF (Mouvement des entreprises de France), Académie de Besançon	Regional	formation@medef.fr nche-comte.com
	Mini-entreprises: Centre des Jeunes Dirigeants	Académie de Lille	Regional	od@odicee.com
	Concours «Jeunes créez en Auvergne»	Mission Régionale pour la création d'Entreprise (MRCE), Académie de Clermont Ferrand	Regional	mrce@ard-auvergne.com
	Concours « Entreprendre »	Centre de ressources pour la création d'activités innovantes (PROMOTECH CEI), Académie de Nancy-Metz	Regional	direction.promotech@wanadoo.fr
Germany	JUNIOR Junge Unternehmer initiieren-organisieren-realisisieren	JUNIOR-Office (Institut der deutschen Wirtschaft) (Junior Achievement Young Enterprise Germany)	National	www.juniorprojekt.de
	Achievers International	Achievers International	National	www.achieversinternational.org
	Schüler Unternehmen was!	Deutsche Kinder- und Jugendstiftung	National	www.dkjs.de/schuelerunternehmen.de
	business@school	Boston Consulting	National	www.business-at-school.de
	Jugend gründet	Bundesministerium für Bildung und Forschung, Steinbeis-Transferzentrum an der Hochschule Pforzheim	National	www.jugend-gruendet.de
	Start-Up Werkstatt	Deutscher Sparkassen- und Giroverband, Stern; McKinsey	National	www.startup-werkstatt.de
	Schul/Banker – Das Bankenplanspiel	Bundesverband deutscher Banken	National	www.schulbanker.de
	Practice Firm	Zentralstelle des Deutschen Übungsfirmenrings (ZÜF)	National	www.zuef.de
	Get up Wettbewerb "Schüler gründen Unternehmen"	Gesellschaft zur Förderung neuer Technologien e.V. Bildungswerk der Thüringer Wirtschaft e.V.	Regional (ended in 2004)	www.getup.org
	Jungunternehmerschule	Wirtschaftsförderungsgesellschaft Güstrow mbH, Landkreis Güstrow, Unternehmerverband Norddeutschland, Region Güstrow, Ostsee-Sparkasse Rostock	Regional	www.bilse.de/jus

	Ifex	Wirtschaftsministerium Baden-Württemberg	Regional	www.ifex.de
	TheoPrax	Fraunhofer-Institut für chemische Technologie	Regional	www.theo-prax.de
	Ideen machen Schule	Hans Lindner Institut	Regional	www.regensburg.de/wirtschaft/existenzgruender/existenzgruender-spiel
	SCHUB - Schulen machen Betrieb	Bildungswerk der Wirtschaft Mecklenburg-Vorpommern e.V.	Regional	www.bildungswerk-wirtschaft.de/swevne/schub
Hungary	The Company Programme	Junior Achievement Hungary	National	www.ejam.hu
	Practice Firm	National Institute of Vocational Education	National	http://www.gtbbp.hu/zuf/
Ireland ¹	“Get up and Go” Mini Company Programme	Transition Year Programme, Second Level Support Service	National	http://ty.slss.ie
	“Blast:Beat” Music Mini Company Programme	Treasure Island Records	National	www.treasureisland.ie
	Company Programme	Junior Achievement Ireland	National	www.juniorachievement.ie
	Student Enterprise Awards	City and County Enterprise Boards	National	www.studententerprise.ie
	Young Entrepreneurs Scheme	Young Entrepreneurs Scheme	National	
Italy	Impresa in azione	Junior Achievement Italia	National	www.junioritalia.org
	Imprese Formative Simulate	Centrale di Simulazione	National	www.simulimpresa.com
Latvia	Student Learning Company	Junior Achievement Latvija	National	www.jal.lv
Lithuania	The Company Programme	Junior Achievement Lithuania	National	www.lja.lt
	Virtual Firm	SimuLith Centre	National	http://sl.viko.lt/
Luxembourg	Mini-entreprises	Ministère de l’Education nationale	National	
Netherlands	Mini-Ondernemingen	Mini-Ondernemingen Nederland	National	www.jongondernemen.nl
	Practice Firm	SimNet	National	www.simnet.nl
Norway	Pupil companies Youth companies	Young Enterprise Norway	National	www.ue.no
	Simu-companies	SimuNor	National	www.simunor.no
Poland	Young Mini-Enterprise	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	National	www.junior.org.pl
	Managing Firm	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	National	www.junior.org.pl

	September Package	Fundacja Małych i Średnich Przedsiębiorstw KOMANDOR	National	www.fundacja.komandor.pl
	Simulation Firms	Polish Centre of Simulation Firms - CENSYM	National	www.cku.zgora.pl/censym/CSstart.html
	Establish and Run a Company	Centrum Edukacji Obywatelskiej	National	www.ceo.org.pl
	Economics - every day	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	Regional	www.junior.org.pl
	School Laboratory of Entrepreneurship	Teachers' Association of Entrepreneurship and Economic Education	Regional	www.nauczyciele.org
	Practical School of Entrepreneurship	Business Chamber of Podkarpacie	Regional	www.pig-chamber.com.pl
Romania	The Company Programme	Junior Achievement Romania.	National	www.jar.ro
	Practice Firm	ROCT (Romanian Coordination of Training firms)	National	http://www.roct.ro/ro/index.php
Slovakia	The Company Programme	Junior Achievement Slovakia	National	www.jasr.sk
	Practice Firm	SCCF - Slovak Center for Training Firms	National	http://www.siov.sk/siov/dokhtm/5sccf/sma_in2.htm ; http://www.siov.sk/
Spain	Practice Firm	Fundación INFORM	National	www.inform.es
	Empresa Solidaria	Junior Achievement Spain	National	www.jaes.es
	Empresa Joven Europea (EJE)	Valnalón Ciudad Tecnológica	Regional	www.valnalon.com
Sweden	Young Enterprise (Ung Företagsamhet)	Young Enterprise Sweden	National	www.ungforetagsamhet.se
	Practice Firm	Business Training Centre (BTC)	National	www.businesstrainingcentre.nu
	Summerentrepreneur (Sommarlovsentreprenör)	Open for business in the county of Västernorrland	Regional	www.ofb.nu
U.K.	The Company Programme - Team Programme	Young Enterprise UK	National	www.young-enterprise.org.uk
	Practice Firm	EGNI (UK Central Office for Practice Companies and Virtual Firms)	National	http://egni.morganwg.ac.uk/
	EBP - Education Business Partnerships	NEBPN – The National Education Business Partnerships Network	Local	www.nebpn.org

¹ In Ireland, students involved in the Leaving Certificate Vocational Programme (<http://lcvp.slss.ie>) and the Leaving Certificate Applied (<http://lca.slss.ie>) are generally involved in a programme of enterprise studies which may involve mini companies.